

Αντιξοότητα και Ανάπτυξη

Άννα Κ. Τουλουμάκου

Επικ. Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ερευνητική Εταίρος, Κέντρο SKOPE, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης

Σήμερα

01

**Αντίξοες εμπειρίες
κατά την παιδική
ηλικία: δεδομένα**

02

**Αντιξοότητα, βιολογία,
νοητικά μοντέλα**

03

**Η κακομεταχείριση
στην Ελλάδα, την
Ευρώπη και τον κόσμο
σε αριθμούς**

04

**Κακοποίηση και
παραμέληση**

05

Q&A

Μορφές αντιξοότητας μελέτης Felitti & Anda (1998)

Κακοποίηση

Σωματική

Συναισθηματική

Σεξουαλική

Παραμέληση

Σωματική

Συναισθηματική

Προβλήματα στην οικογένεια

Ψυχική Ασθένεια

Μητέρα θύμα βίας

Φυλάκιση συγγενούς

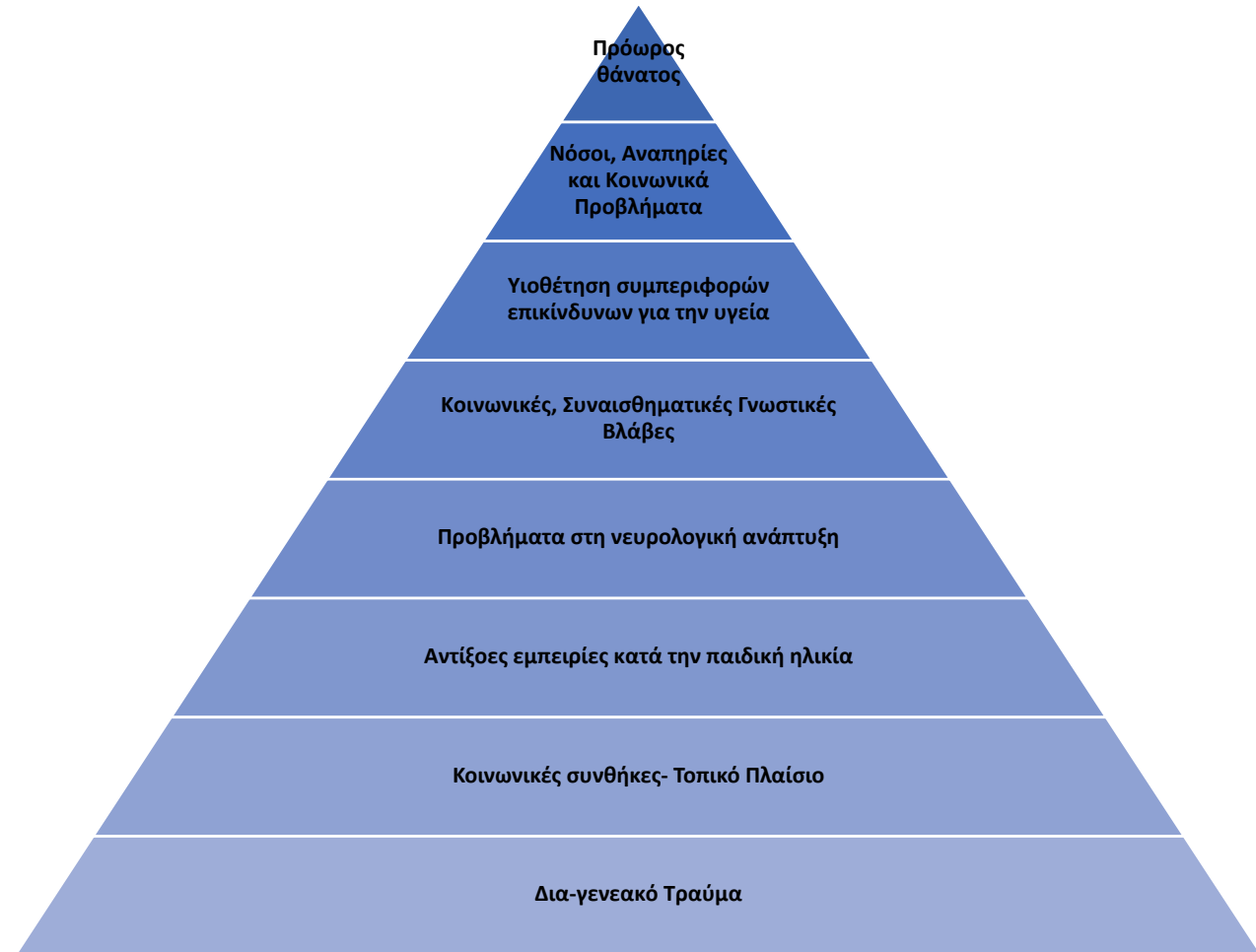
Κατάχρηση ουσιών

Διαζύγιο

Μηχανισμός ΑΕΠΗ

- Ο μηχανισμός αντίξων εμπειριών ζωής περιγράφεται με τη μορφή μιας πυραμίδας
- Η πυραμίδα δείχνει πως το ένα επίπεδο τροφοδοτεί το επόμενο επίπεδο
- Από το ένα επίπεδο στο άλλο βλέπουμε τις συνέπειες της αντιξοότητας στην ψυχική και σωματική υγεία κατά τη διάρκεια της ζωής

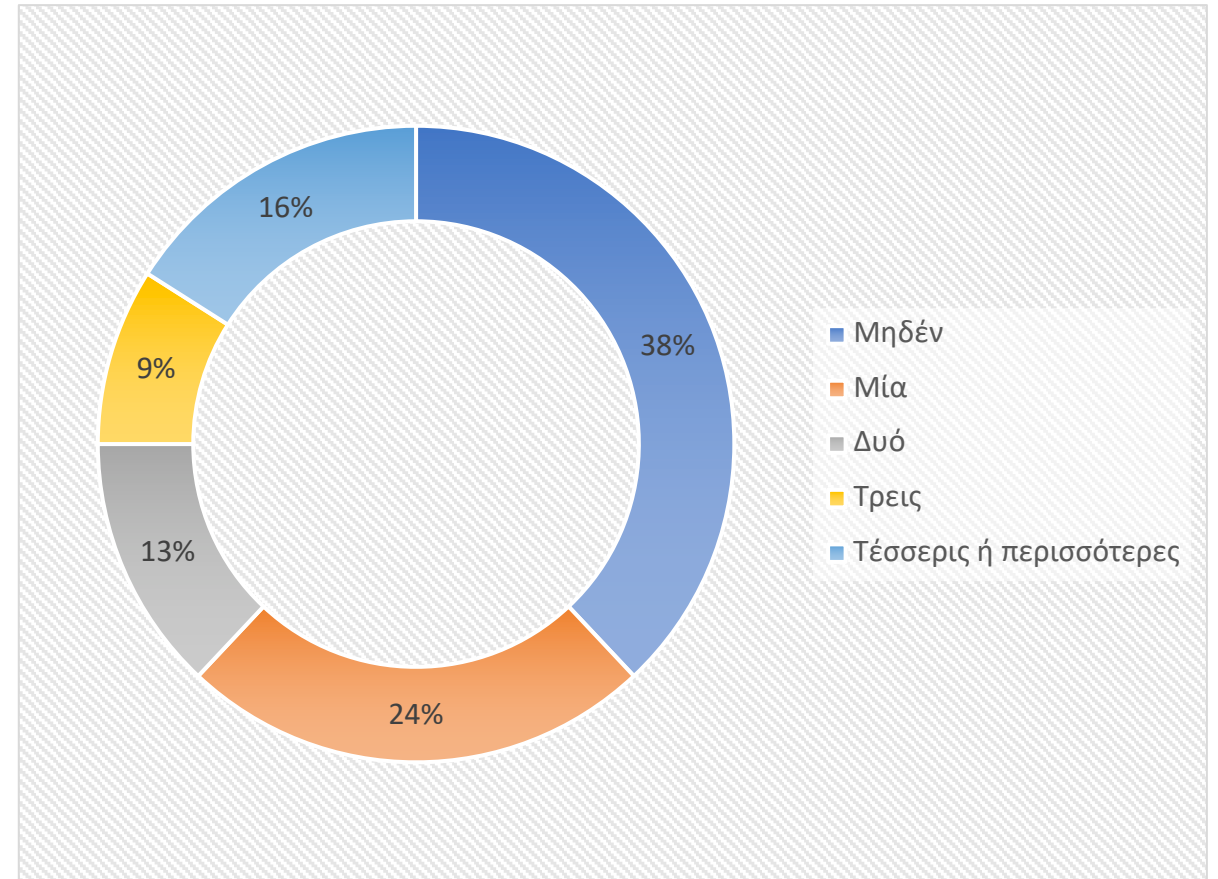

Πόσες; Αντίξοες εμπειρίες ζωής: ποσοστά ατόμων με 0 έως 4+ αντιξοότητες

Felitti et al., 1998

N= 17.334

Επιδημιολογικά
δεδομένα

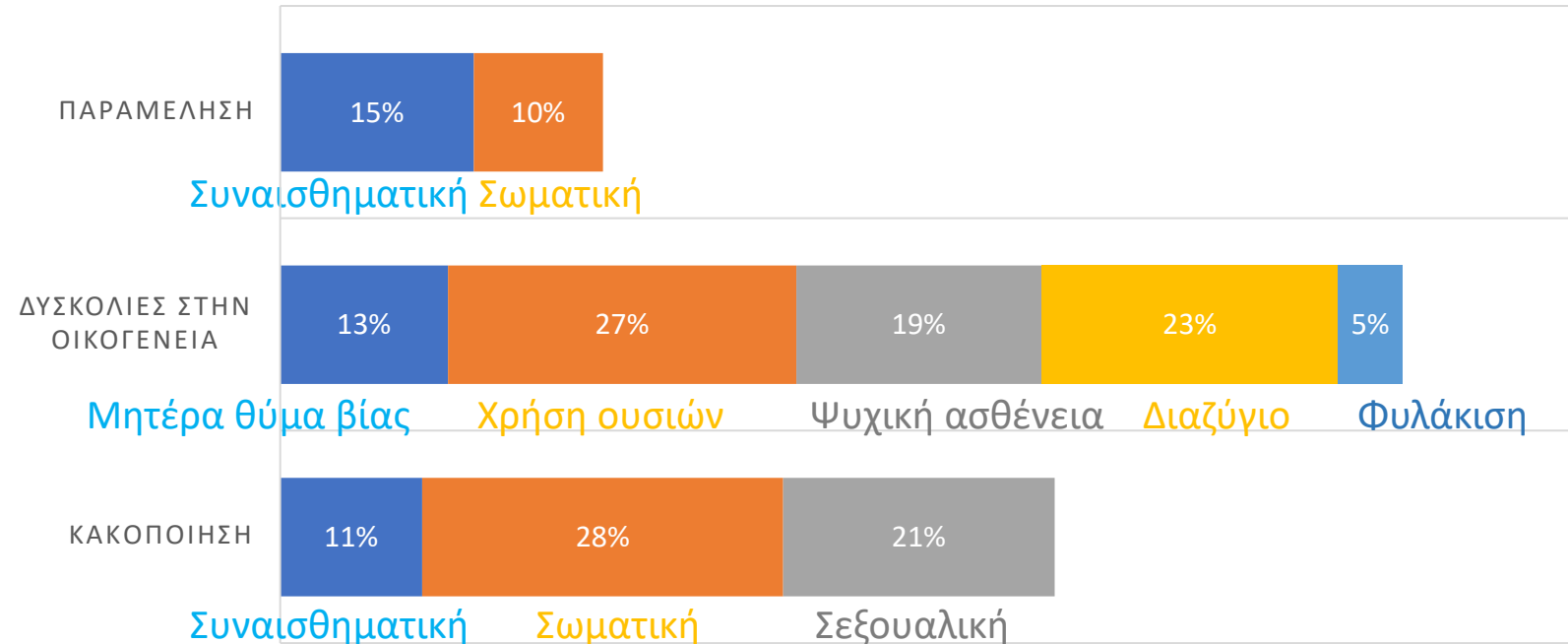

Ποιες; Ποσοστά συμμετεχόντων που δήλωσαν κάθε μορφή αντιξοότητας

Felitti et al., 1998

N= 17.334

Επιδημιολογικά
δεδομένα

- Άλλα επιδημιολογικά στοιχεία

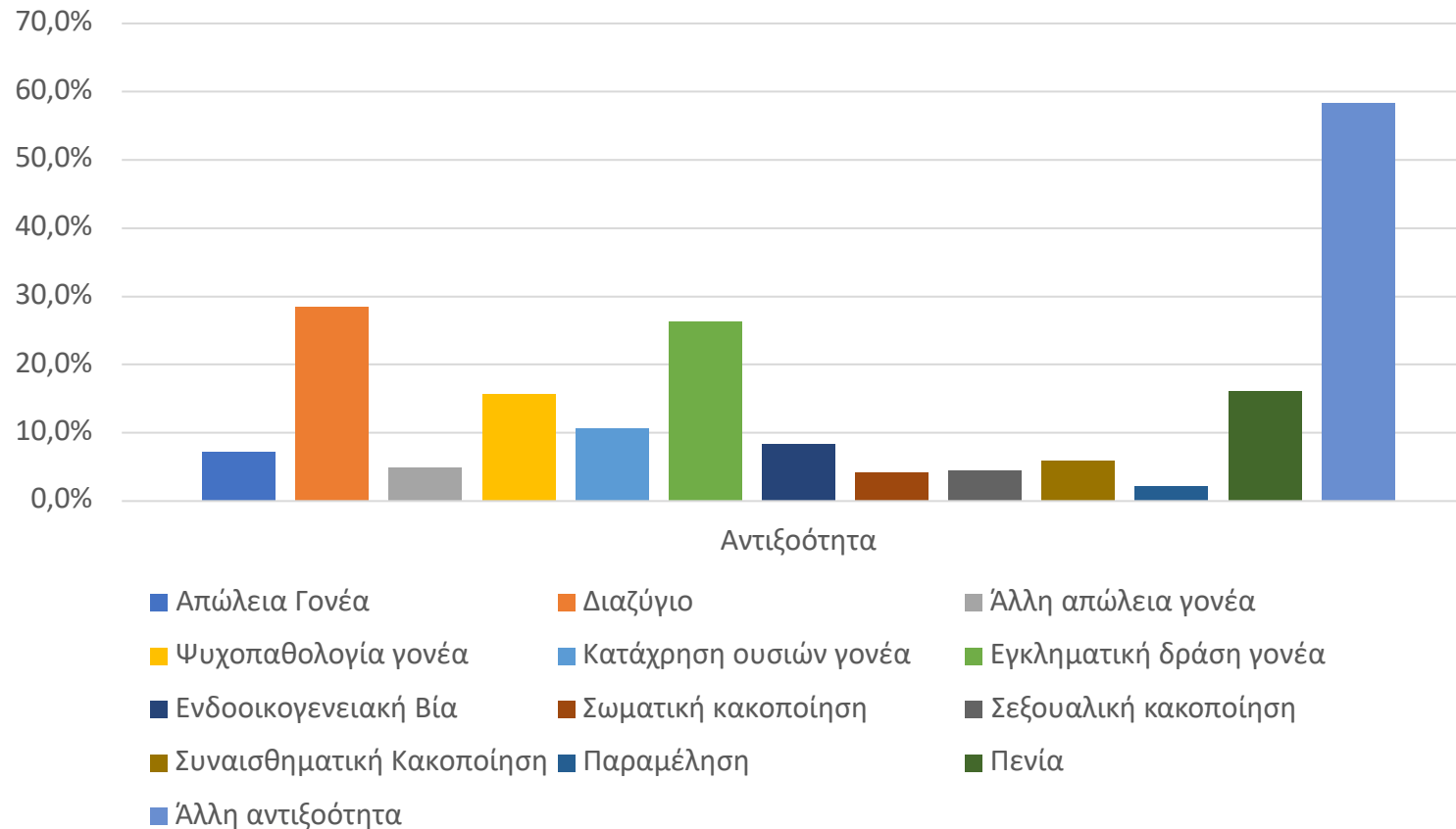
- Σε άλλη μεγάλη επιδημιολογική μελέτη που διενεργήθηκε σε 23 πολιτείες των ΗΠΑ (McLaughlin et al., 2012) αναδύθηκαν ως οι συχνότερες οι κατηγορίες:
 - Διαζύγιο
 - Εγκληματική δράση γονέα
 - Ψυχοπαθολογία γονέα
 - Πενία
 - Κατάχρηση ουσιών γονέα

Επιδημιολογικά δεδομένα

McLaughlin et al, 2012

N= 6.483

Ποσοστά ανά μορφή αντιξοότητας

ΑΕΠΗ είναι
ακόμη

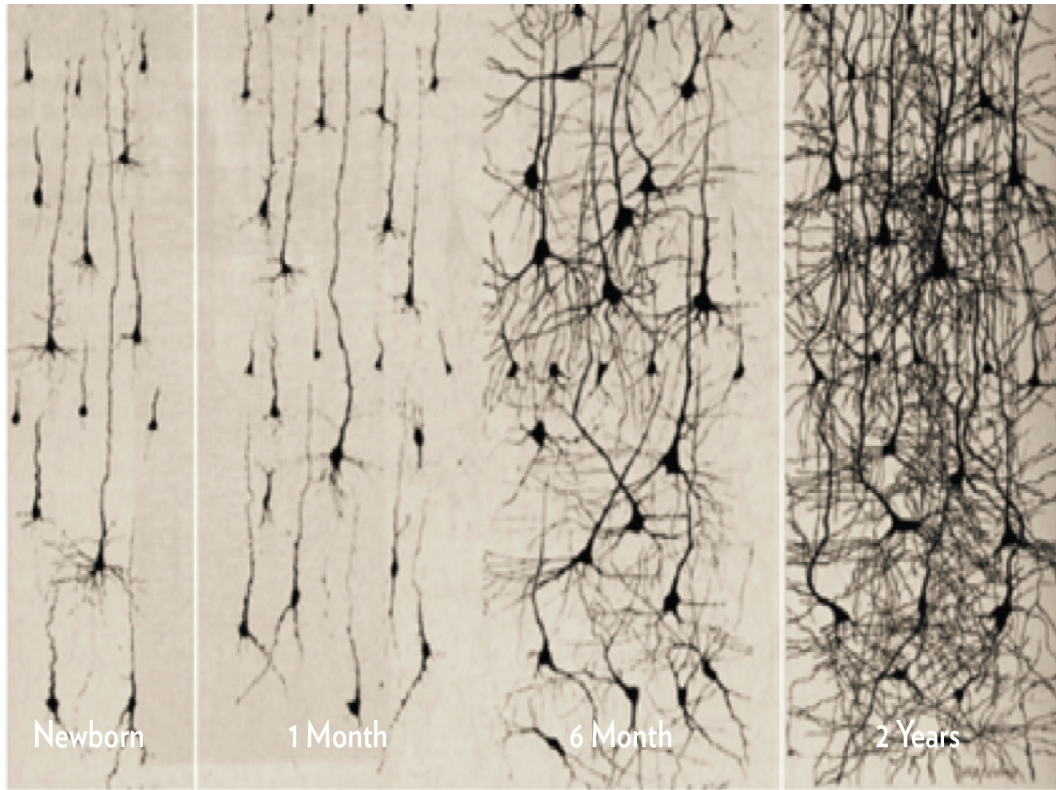
Δυο βασικοί άξονες: ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗ ή ΑΠΕΙΛΗ

- Απώλεια
- Φτώχεια
- Πόλεμος
- Τρομοκρατία
- Φυσικές καταστροφές
- Προβλήματα υγείας στην οικογένεια
- Απομάκρυνση από το οικογενειακό περιβάλλον
- Εκμετάλλευση (οικονομική)
 - Εξώθηση σε επαιτεία
 - Εξώθηση σε πορνεία
 - Εμπόριο
- Θυματοποίηση από συνομηλίκους

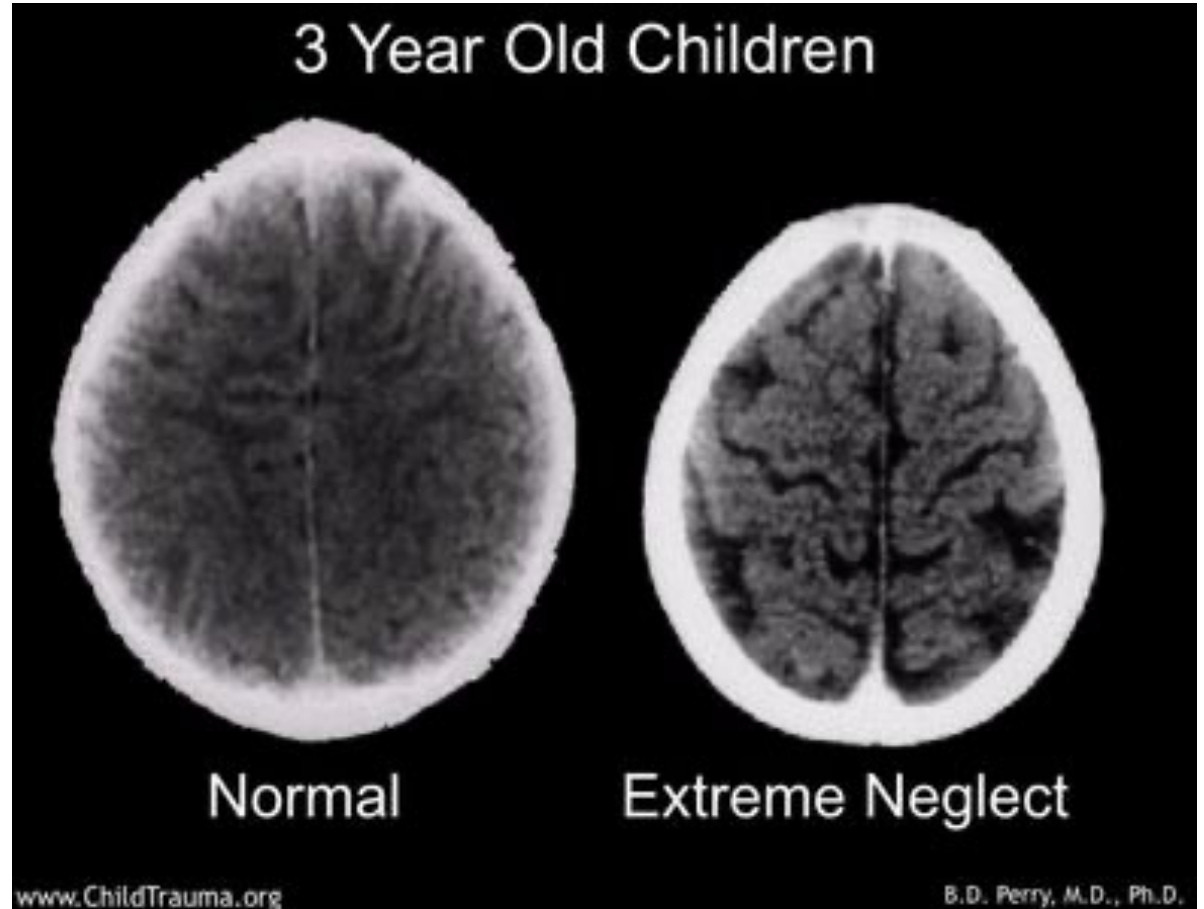
Αντιξοότητα, βιολογία, νοητικά μοντέλα

DRAMATIC GROWTH OF NEURONAL ARCHITECTURE FROM BIRTH TO 2 YRS

<https://www.youtube.com/watch?v=bF3j5UVCSCA>

Αλλαγές στις ορμόνες, π.χ. κορτιζόλη και αδρεναλίνη

- Η αλλαγή στα επίπεδα ορμονών νωρίς στην ζωή όταν η ανάπτυξη του εγκεφάλου είναι ταχεία, μπορεί να έχει δραστική επιρροή στην αρχιτεκτονική και τη λειτουργία του εγκεφάλου και οργάνων οδηγώντας σε σωματικά και ψυχολογικά προβλήματα

ΕΠΙΓΕΝΕΤΙΚΗ

- Επιγενετικές αλλαγές: τροποποίηση των γονιδίων που ενεργοποιούνται με βάση το περιβάλλον και τις εμπειρίες (gene modification). Μπορεί για παράδειγμα να γεννηθήκατε να είστε ψηλοί και με αυτό-πεποίθηση αλλά καθώς στερηθήκατε την κατάλληλη διατροφή σαν παιδιά και υπήρξατε θύμα κακοποίησης μπορεί να είστε «καχεκτικός» και φοβικός
- Η αντιξοότητα μπορεί να επιφέρει επιγενετικές αλλαγές σε γονίδια που σχετίζονται με την ψυχική υγεία, την παχυσαρκία, τον εθισμό, τη λειτουργία του ανοσοποιητικού συστήματος, μεταβολικές παθήσεις και καρδιακές παθήσεις.

Σύνδεση

*Αλλά ας πάρουμε τα
πράγματα από την αρχή*

Unicef για τη βία ενάντια στα παιδιά

- Μόνο το 2012 καταγράφηκαν 95,000 δολοφονίες παιδιών και εφήβων (<20 ετών).
 - 1 στις 5 δολοφονίες που έγιναν συνολικά εκείνο το χρόνο ήταν δολοφονίες παιδιών
- Περίπου 6 στα 10 παιδιά παγκοσμίως ηλικιών μεταξύ 2-14 υποβάλλονται σε σωματική τιμωρία από τους φροντιστές τους συστηματικά (περίπου 1δισ παιδιά)
 - Στις ηλικίες 2-4 ο αριθμός των παιδιών που υφίστανται αυτήν τη βία (3 στα 4 παιδιά) είναι περί τα 300 εκατομμύρια
 - 3 στους 10 γονείς παγκοσμίως πιστεύουν ότι η σωματική βία είναι απαραίτητη για να μεγαλώσεις και να εκπαιδεύσεις ένα παιδί
 - Περίπου 10% από τα παιδιά του κόσμου δεν είναι νομικά προστατευμένα από την σωματική τιμωρία .

Unicef για τη βία ενάντια στα παιδιά

- Μόνο το 2012 καταγράφηκαν 95,000 δολοφονίες παιδιών και εφήβων (<20 ετών).
 - 1 στις 5 δολοφονίες που έγιναν συνολικά εκείνο το χρόνο ήταν δολοφονίες παιδιών
- Περίπου 6 στα 10 παιδιά παγκοσμίως ηλικιών μεταξύ 2-14 υποβάλλονται σε σωματική τιμωρία από τους φροντιστές τους συστηματικά (περίπου 1δισ παιδιά)
 - Στις ηλικίες 2-4 ο αριθμός των παιδιών που υφίστανται αυτήν τη βία (3 στα 4 παιδιά) είναι περί τα 300 εκατομμύρια
 - 3 στους 10 γονείς παγκοσμίως πιστεύουν ότι η σωματική βία είναι απαραίτητη για να μεγαλώσεις και να εκπαιδεύσεις ένα παιδί
 - Περίπου 10% από τα παιδιά του κόσμου δεν είναι νομικά προστατευμένα από την σωματική τιμωρία .

Unicef για τη βία ενάντια στα παιδιά

- Λίγο περισσότεροι από 1 στους 3 μαθητές ηλικίας 13-15 ετών παγκοσμίως αναφέρουν εμπλοκή του σε σωματικούς καβγάδες τον προηγούμενο χρόνο
- Περίπου 1 στους 3 έφηβους 11 έως 15 ετών στην Ευρώπη και τη Β. Αμερική παραδέχονται ότι έχουν εκφοβίσει άλλα παιδιά
- Περίπου 1 στα 4 παιδιά κάτω των 5 ετών (περί τα 176 εκατομμύρια) ζούν με μητέρες που είναι θύματα διεμφυλικής βίας

- 736 εκατομμύρια άνθρωποι ζουσαν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας το 2015· από αυτούς υπολογίζεται ότι οι μισοί είναι παιδιά.
 - Ο αριθμός αυτό βαίνει μειούμενος αν και εξαιρετικά υψηλός σε κάθε περίπτωση: 690 εκατομμύρια το 2019
- Στην υποσαχάρια Αφρική μόνο 247 εκατομμύρια παιδιά στερούνται τα βασικά τους δικαιώματα για τροφή, υγεία, νερό, εκπαίδευση, στέγη.
 - 2 στα 3 παιδιά έχουν πάνω από 2 από αυτές τις συνθήκες
 - 1 στα 5 παιδιά που ζουν σε συνθήκες φτώχειας ζουν έτσι στις πλουσιότερες χώρες του κόσμου (το 2017 25% των παιδιών στην ΕΕ βρίσκονταν στο όριο της φτώχειας).
- Οι πιθανότητες να ζήσει ένα παιδί σε συνθήκες ακραίας φτώχειας είναι σημαντικά υψηλότερες από τις πιθανότητες ενός ενήλικα.

Εστιάζοντας στην αποστέρηση

-
- Στην Ευρώπη και την Ελλάδα

Επιδημιολογικά δεδομένα: Ευρώπη & Ελλάδα

- Με την υποστήριξη του ΠΟΥ έχουν γίνει επιδημιολογικές μελέτες για την αντιξοότητα σε μερικές χώρες της Ευρώπης, όπως η Αλβανία, η Τσεχία, η Τουρκία, η Σερβία, η Ουκρανία, η Πολωνία. Δυστυχώς λοιπόν τα δεδομένα είναι περιορισμένα ωστόσο η εικόνα που σκιαγραφείται και στην Ευρώπη είναι παρόμοια με αυτή από τις μελέτες στις ΗΠΑ
- Συγκεκριμένα περί τους μισούς (48,3%) από τους συμμετέχοντες στις μελέτες συνολικά στις 13 χώρες της Ευρώπης αναφέρουν τουλάχιστον μία ΑΕ κατά την παιδική τους ηλικία, ενώ το 6,3% αναφέρει 4 ή περισσότερες ΑΕ.

• Πηγή: ΠΟΥ,

• https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0019/217018/European-Report-on-Preventing-Child-Maltreatment.pdf

Επιδημιολογικά δεδομένα: Ευρώπη & Ελλάδα

- Από τα στοιχεία του Χαμόγελου του Παιδιού (ΧτΠ), το 2015 και για περιστατικά βίας (κακοποίηση) σημειώθηκαν:
 - Καταγγελίες για 1545 παιδιά, 47% από αυτά ήταν αγόρια, 10% αγνώστου φύλου
 - Το 98% των καταγγελιών ήταν ανώνυμες
 - Τα παιδιά ήταν σε ποσοστό 40% ηλικίας 0-6 ετών
 - Για τα μισά περίπου παιδιά (48%) η καταγγελία αφορούσε σωματική κακοποίηση
 - **Σε ποσοστό 92%, θύτες ήταν οι γονείς, οι δύο ή ένας εξ αυτών**
 - Σε 95 επιτόπιες παρεμβάσεις διαπιστώθηκε ότι το 82% των παιδιών είχαν ανάγκη άμεσης απομάκρυνσης από το οικογενειακό περιβάλλον.

- Πηγή: <https://socialpolicy.gr/2015/11/παιδική-κακοποίηση-στατιστικά-στοιχ.html>

Επιδημιολογικά δεδομένα: Ευρώπη & Ελλάδα

- Κατά το 2016 (έως 31/10/2016), και πάλι από στοιχεία του ΧτΠ αναφορικά με περιστατικά βίας σημειώνεται:
 - Καταγγελίες για 717 σοβαρά περιστατικά κακοποίησης παιδιών, για 1413 παιδιά, 45% αγόρια, και 10% άγνωστο φύλο
 - Το 97% των καταγγελιών ήταν ανώνυμες
 - Τα παιδιά ήταν σε ποσοστό 38% ηλικίας 0-6 ετών
 - Σε ποσοστό 51,5% η καταγγελία αφορούσε κακοποίηση ή παραμέληση
 - Σε ποσοστό **92,5%**, θύτες ήταν οι γονείς, οι δύο ή ένας εξ αυτών
 - Σε 86 επιτόπιες παρεμβάσεις διαπιστώθηκε ότι το 59% των παιδιών είχαν ανάγκη άμεσης απομάκρυνσης από το οικογενειακό περιβάλλον.

Επιδημιολογικά δεδομένα: Ευρώπη & Ελλάδα

- Μόνο το 2018 από τα στοιχεία του ΧτΠ για τις κλήσεις για περιστατικά βίας σημειώθηκαν:
 - 7296 κλήσεις στη γραμμή υποστήριξης 11611
 - 729 καταγγελίες που αφορούσαν 1358 παιδιά και 141 αιτήματα φιλοξενίας για 246 παιδιά
 - 23,572 αιτήματα για υλική στήριξη (τρόφιμα, ρούχα, παιχνίδια κ.α.) στα οποία ανταποκρίθηκε ο οργανισμός
- Κατά το Α εξάμηνο του 2019 με βάση τα στοιχεία από το ΧτΠ για κλήσεις που έγιναν αναφορικά με θέματα που αφορούν στα παιδιά:
 - Έγιναν 4,914 κλήσεις για παιδιά σε κίνδυνο: καταγγελίες για κακοποίηση, παραμέληση παιδιών, επιτόπιες παρεμβάσεις, στήριξη παιδιών που επαιτούν, παράνομη διακίνηση παιδιών/trafficking

Παιδιά με
κακοποίηση
και
παραμέληση

Αντιξοότητα: τύποι κακομεταχείρισης

- Σωματική, συναισθηματική, σεξουαλική κακοποίηση.
- Σωματική, συναισθηματική παραμέληση
- Συνεμφάνιση κάποιων εξ αυτών: πολλαπλή θυματοποίηση.
- Η εξελικτική διάσταση απαιτεί να σκεφτούμε τι αποτελεί απαράδεκτη συμπεριφορά από τους γονείς και σε συνάρτηση με την ηλικία παιδιού (π.χ. προστασία και υπερπροστατευτικότητα).

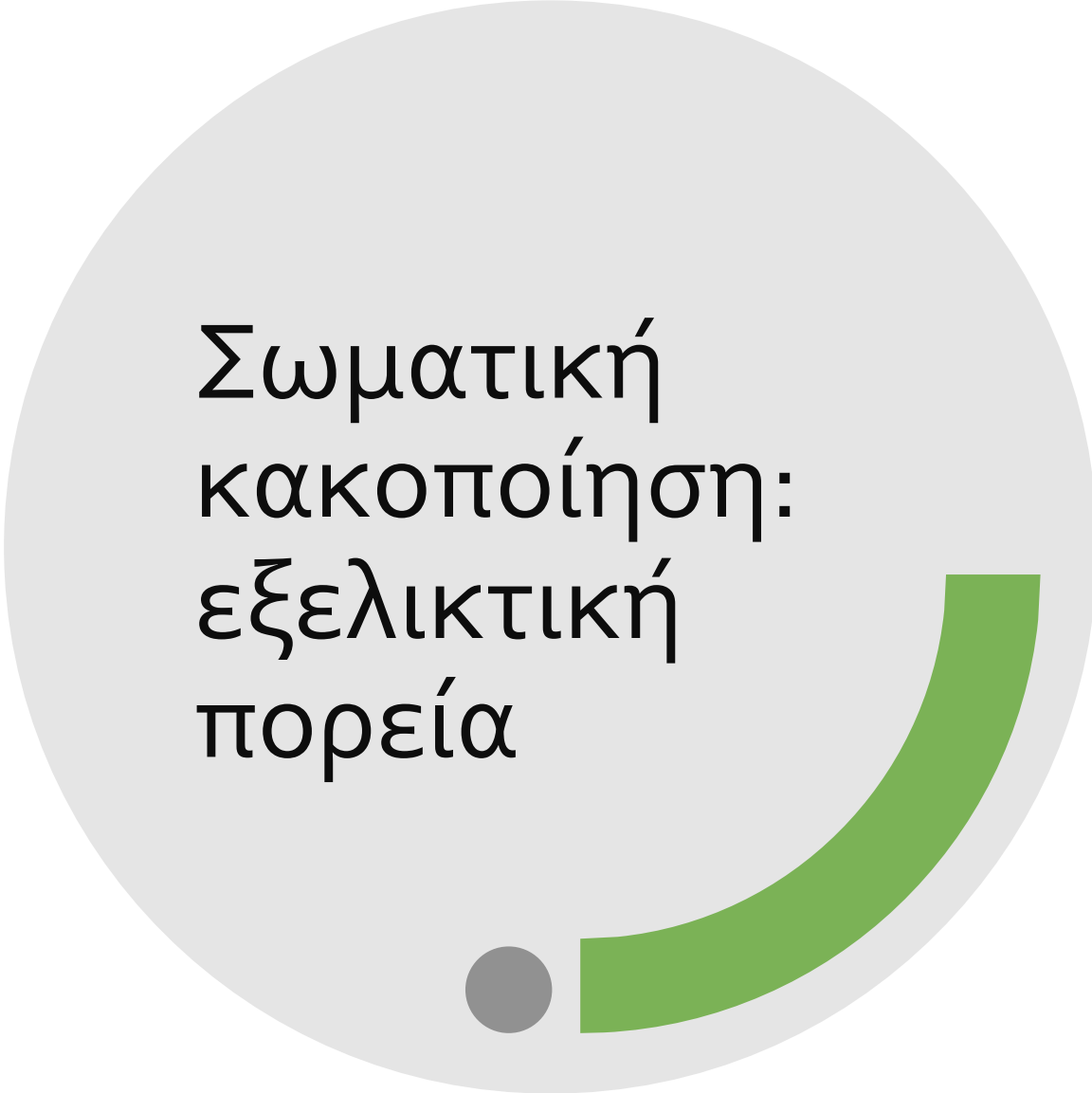
Αντιξοότητα: σωματική κακοποίηση

- Τραυματισμοί ως αποτέλεσμα πράξεων ή παραλείψεων που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή, την υγεία ή την ασφάλεια του παιδιού.
 - Ακραία μορφή: σύνδρομο *Munchausen* δια αντιπροσώπου- πρόκληση σωματικής βλάβης μέσω της υποβολής του παιδιού σε επαναλαμβανόμενες και περιττές ιατρικές διαδικασίες.
- Επιπολασμός 3,5 στα 1000 παιδιά στην Αμερική.
- Το 23% όλων των μορφών κακοποίησης.
- Αύξηση 58% τα τελευταία 20 έτη.
- Σχετική έρευνα που έγινε δίνει την αίσθηση ότι ο αριθμός είναι πολύ μεγαλύτερος, και το ίδιο συμβαίνει και λόγω του αριθμού των θανάτων παιδιών από κακοποίηση και απο άλλους λόγους (που συχνά υποκρύπτουν βία).

Αντιξοότητα: σωματική κακοποίηση

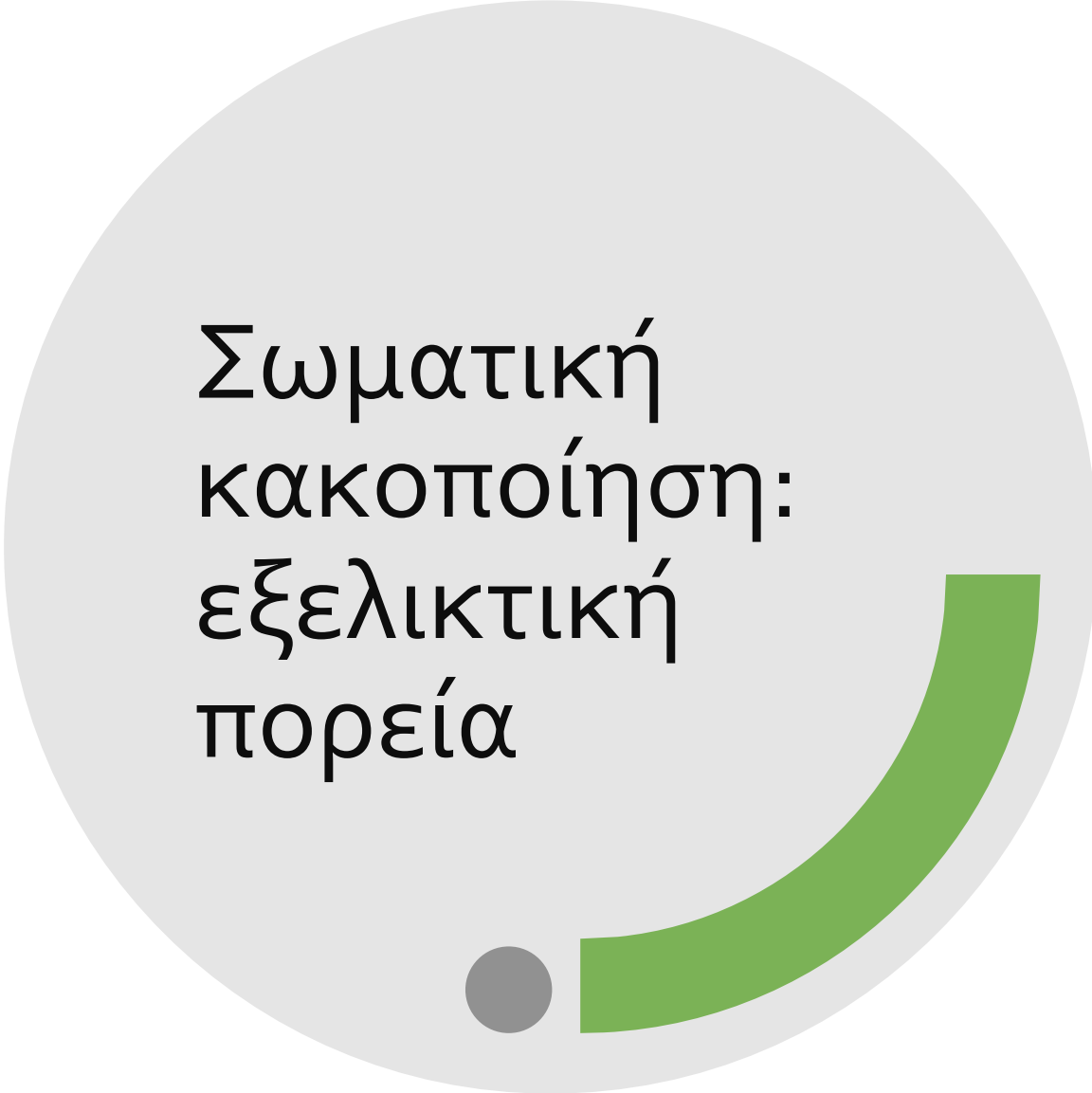
- 51% των παιδιών κάτω των 7 ετών και 26% είναι 3 ετών ή μικρότερα - οι έφηβοι είναι το 20%.
- Σοβαροί τραυματισμοί συχνότεροι σε μεγάλα παιδιά αλλά θάνατοι συχνότεροι σε βρέφη κάτω των δυο.
- Η κακοποίηση είναι συχνότερη σε αγόρια κάτω των 12 και κορίτσια άνω των 12 ετών.
- Συχνότερα στα δύσκολα παιδιά ή τα παιδιά με ειδικές δυσκολίες.

- Γνωστική ανάπτυξη.
 - Μικρής ηλικίας κακοποιημένα παιδιά: καθυστερήσεις στη γνωστική και γλωσσική ανάπτυξη κυρίως στην εκφραστική γλώσσα.
 - Στην μέση παιδική όσα υφίστανται διαφοροποιούνται 20 μονάδες σε ΔΝ από τα τυπικής ανάπτυξης (ΤΑ).
 - Στα σχολικά επιτεύγματα βρίσκονται δυο έτη μακριά και υπερεκπροσωπούνται σε μαθησιακές δυσκολίες.
 - Στην εφηβεία, χαμηλότερη επίδοση και επιτεύγματα από τα παιδιά ΤΑ.

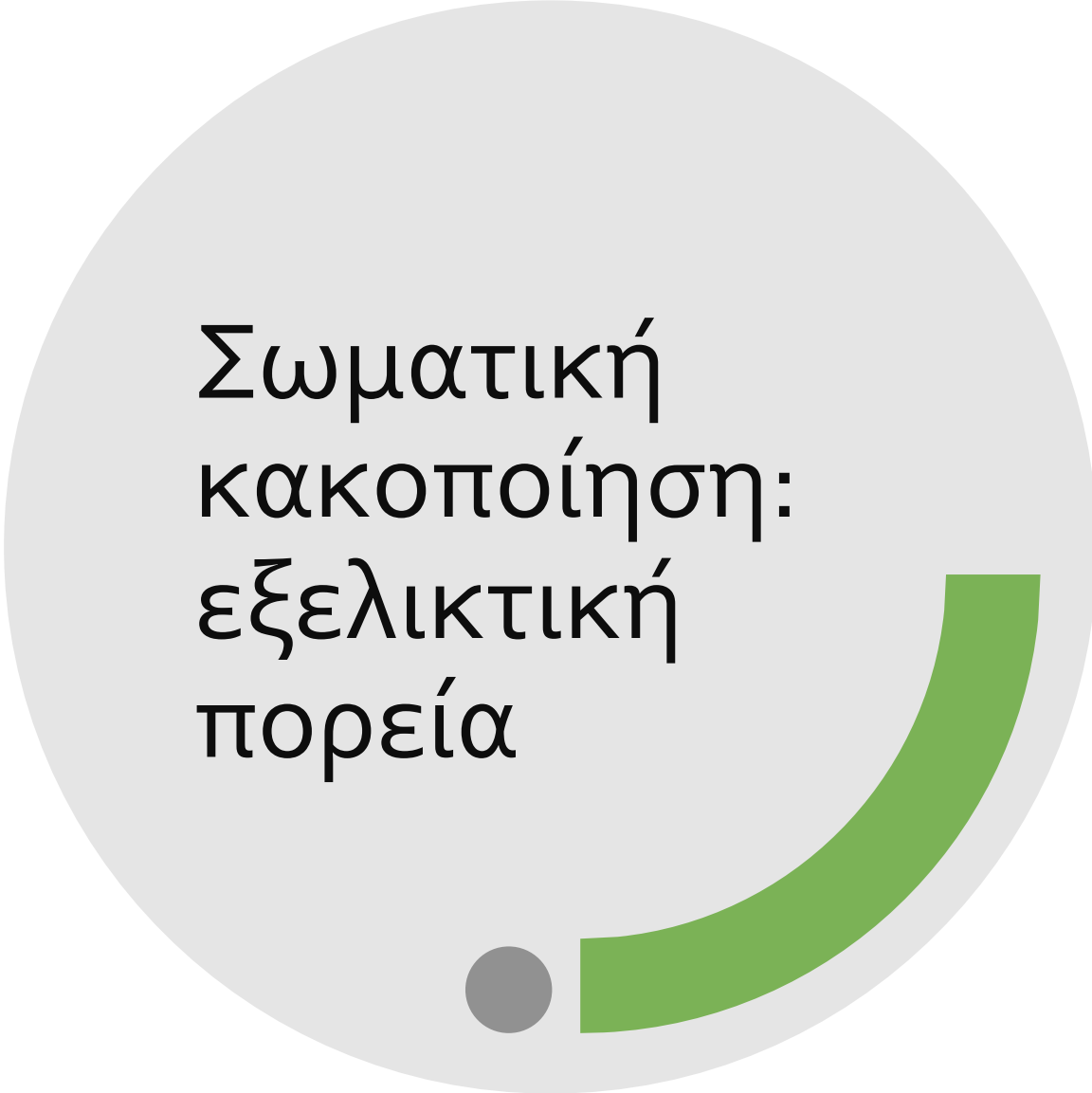
Σωματική
κακοποίηση:
εξελικτική
πορεία

- Συναισθηματική ανάπτυξη.
 - 70-100% των κακοποιημένων ατόμων εμφανίζουν ανασφαλή προσκόλληση προς τα πρόσωπα φροντίδας (αποφευκτικό πρότυπο κυρίως).
 - Δεν ζητούν προσοχή ή επαφή όταν είναι υπό πίεση (ίσως) για να μειωθεί ο μητρικός θυμός: οι ανάγκες για ασφάλεια και παρηγοριά δεν ικανοποιούνται (δυσμενείς επιπτώσεις μελλοντικά).
 - Παρεμποδίζεται η φυσιολογική ανάπτυξη του εαυτού (δοκιμασία για ανεξάρτητη οντότητα εαυτού είναι η αναγνώριση αντανάκλασης στον καθρέφτη)- αυτή καθυστερεί στα κακοποιημένα παιδιά
 - Όταν εξετάζουν το πρόσωπό τους στον καθρέφτη αντιδρούν με ουδέτερο ή αρνητικό συναίσθημα.

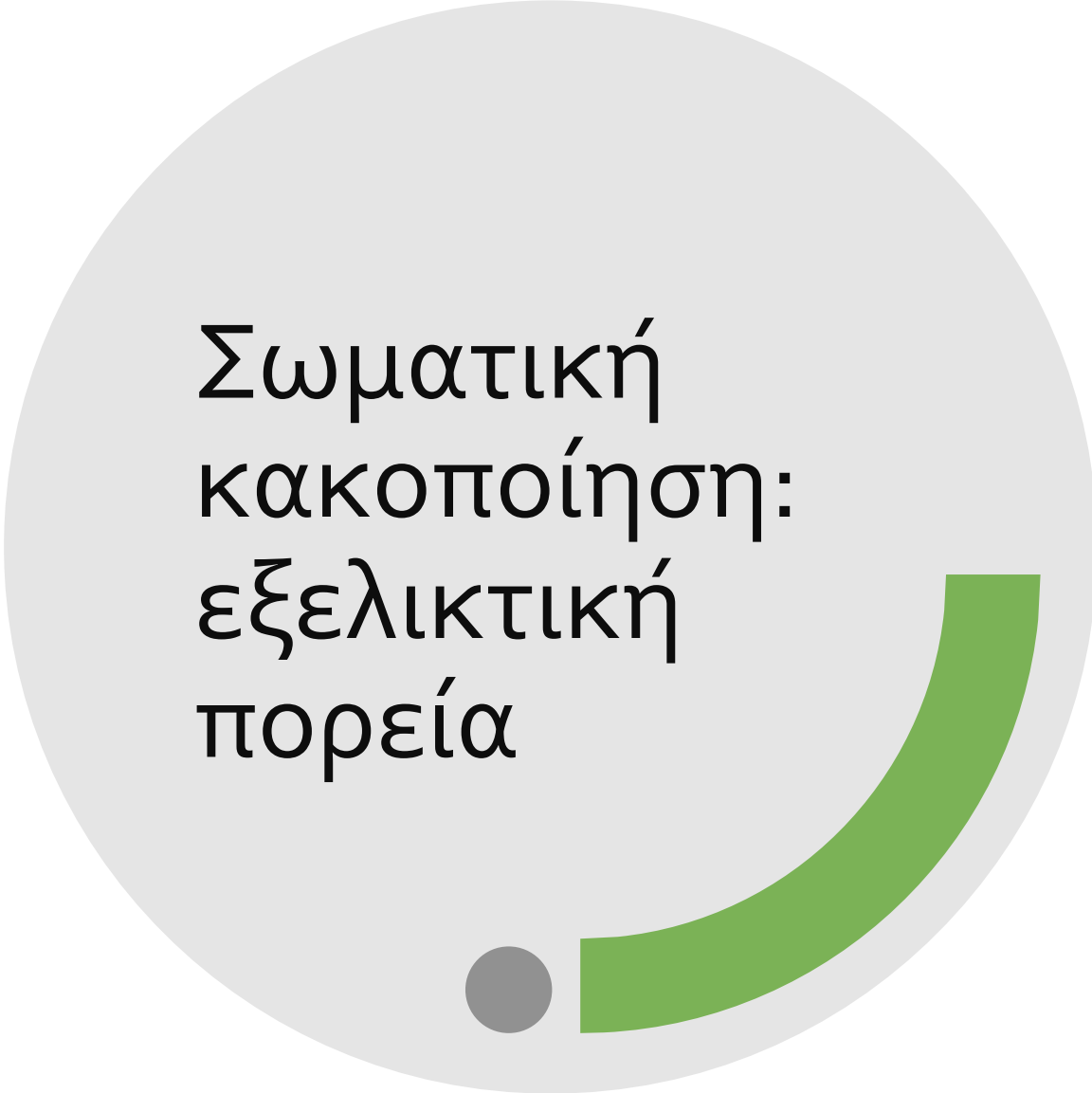
Σωματική
κακοποίηση:
εξελικτική
πορεία

- Συναισθηματική ανάπτυξη.
 - Προσχολική περίοδο- ανάπτυξη εαυτού=ικανότητα να μιλάει για συναισθήματά του.
 - Κακοποιημένα νήπια: φτωχό λεξιλόγιο εσωτερικών καταστάσεων (κυρίως με αρνητικά συναισθήματα).
 - Μακροπρόθεσμα: φτωχή ανίχνευση συναισθημάτων στους άλλους και φτωχή ρύθμιση συναισθήματος.
 - Προβλήματα εξωτερίκευσης, επιθετικότητα, μη συμμόρφωση κυρίως σε αγόρια.
 - Προβλήματα εσωτερίκευσης κατά την σχολική ηλικία κυρίως σε κορίτσια (όχι αποκλειστικά). -
 - 22% κατάθλιψη (έναντι 3% παιδιά με παραμέληση)

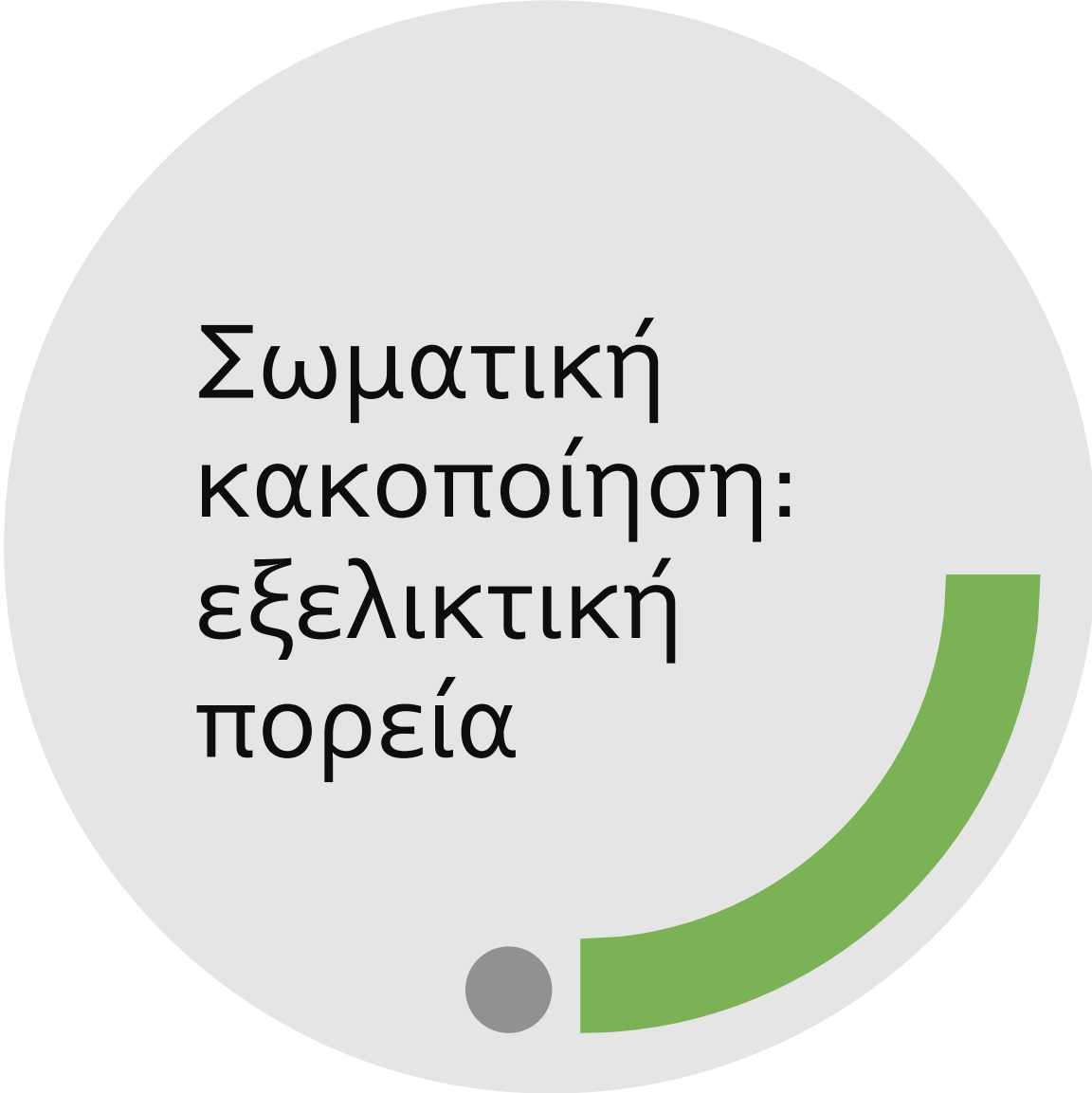
Σωματική
κακοποίηση:
εξελικτική
πορεία

- Συναισθηματική ανάπτυξη.
 - Αυτοπεποίθηση: κυρίως υποτίμηση ικανοτήτων αλλά και περιπτώσεις υπερδιόγκωσης – που είναι όμως άμυνα και μαζί εύθραυστη και εύκολα καταρρέει.
 - Τα συμπεριφορικά προβλήματα εντείνονται στην εφηβεία.
 - Προάγγελος χαμηλής αυτοπεποίθησης, κατάθλιψης, διαταραχής συμπεριφοράς και αντικοινωνικής συμπεριφοράς.

Σωματική
κακοποίηση:
εξελικτική
πορεία

- Συναισθηματική ανάπτυξη (διαπροσωπικές σχέσεις).
 - Τα παιδιά που έρχονται αντιμέτωπα με παιδιά σε δυσφορία αντιδρούν όπως οι γονείς τους: όχι με συμπόνια και κατανόηση- αντιδρούν με φόβο και σωματική επιθετικότητα ενίοτε.
 - Αυξημένη εχθρότητα και επιθετικότητα και φτωχές δεξιότητες επίλυσης διαπροσωπικών προβλημάτων.
 - Αντιδρούν ακόμη και στη μικρότερη πρόκληση.
 - Είναι πιθανό να πάρουν εκδίκηση σε κάτι που θεωρούν υπονόμηση.
 - Απόρριψη και λιγότερη κοινωνική υποστήριξη από συνομηλίκους.
 - Εφηβεία: συχνά χρήση σωματικής και λεκτικής βίας στους συντρόφους (παρά το γεγονός ότι έχουν αρνητική στάση προς τους κακοποιητικούς γονείς).

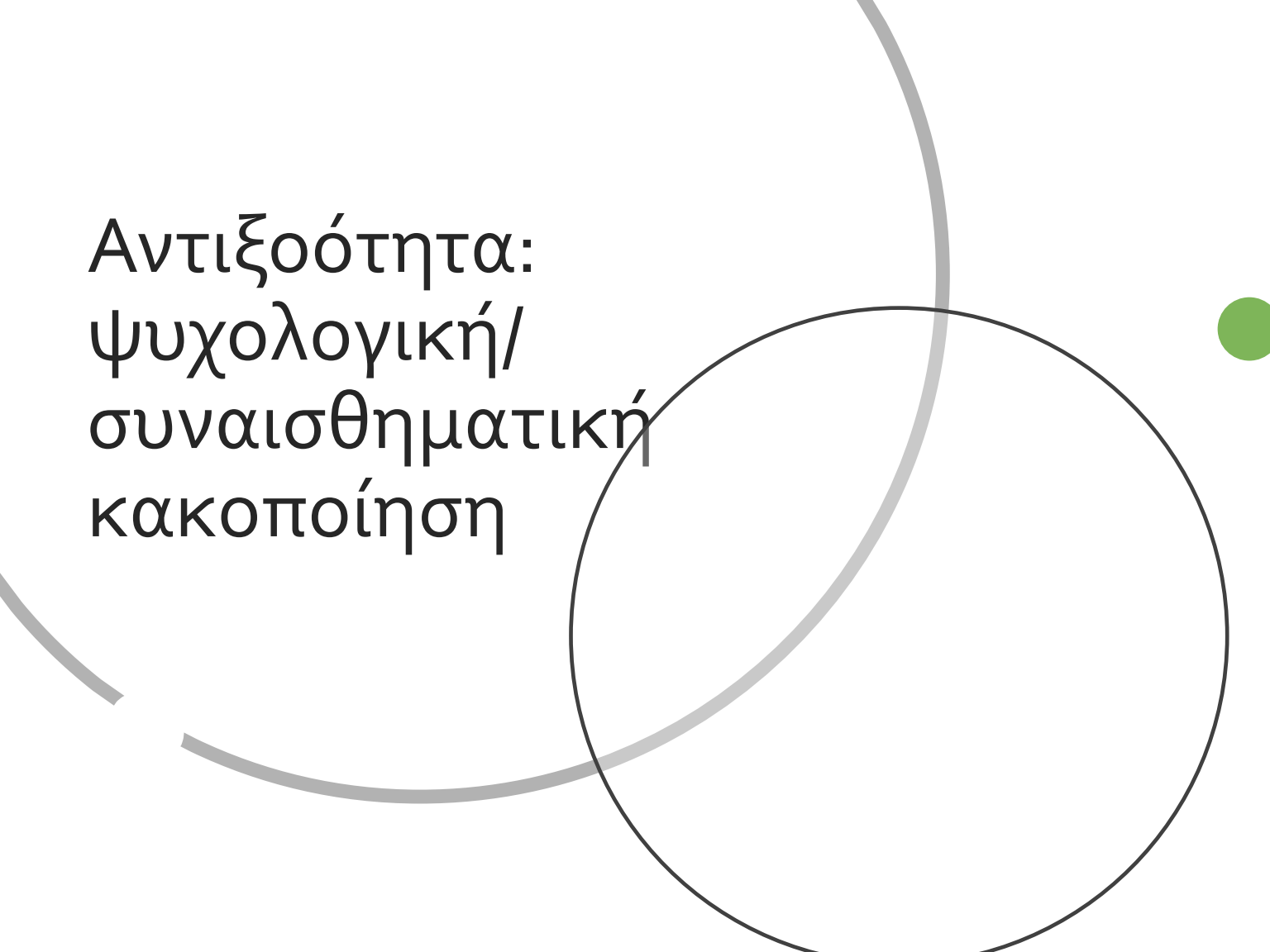
Σωματική κακοποίηση: εξελικτική πορεία

Ο γονιός που κακοποιεί σωματικά

- 77% στην κακοποίηση παιδιών από γονείς και 12% από άλλα μέλη της οικογένειας.
- Οι άνδρες φροντιστές ευθύνονται για την πλειοψηφία των περιστατικών *κυρίως αυτών που οδηγούν σε θάνατο.
- Δεν είναι ψυχικά ασθενείς οι γονείς που κακοποιούν.
- Η μητέρα είναι πολύ νέα όταν έκανε το παιδί (ίσως έφηβη) και με υψηλά επίπεδα στρες (πολλά παιδιά και πενία ας πούμε).
- Δεν προβλέπει όμως το επίπεδο του στρες τη μητρική κακοποίηση αλλά χαρακτηριστικά προσωπικότητας όπως αγχώδεις, θυμωμένες, αμυντικές μητέρες.
- Γενικά οι συναισθηματικά ασταθείς μητέρες κακοποιούν με δευτερεύοντα ρόλο να έχει το στρες και η κοινωνική στήριξη.
- Χαμηλή ικανότητα ελέγχου παρορμήσεων και χαμηλή ανοχή ματαίωσης.
- Παράγοντας πρόβλεψης: μη καλή προετοιμασία για γονικό ρόλο

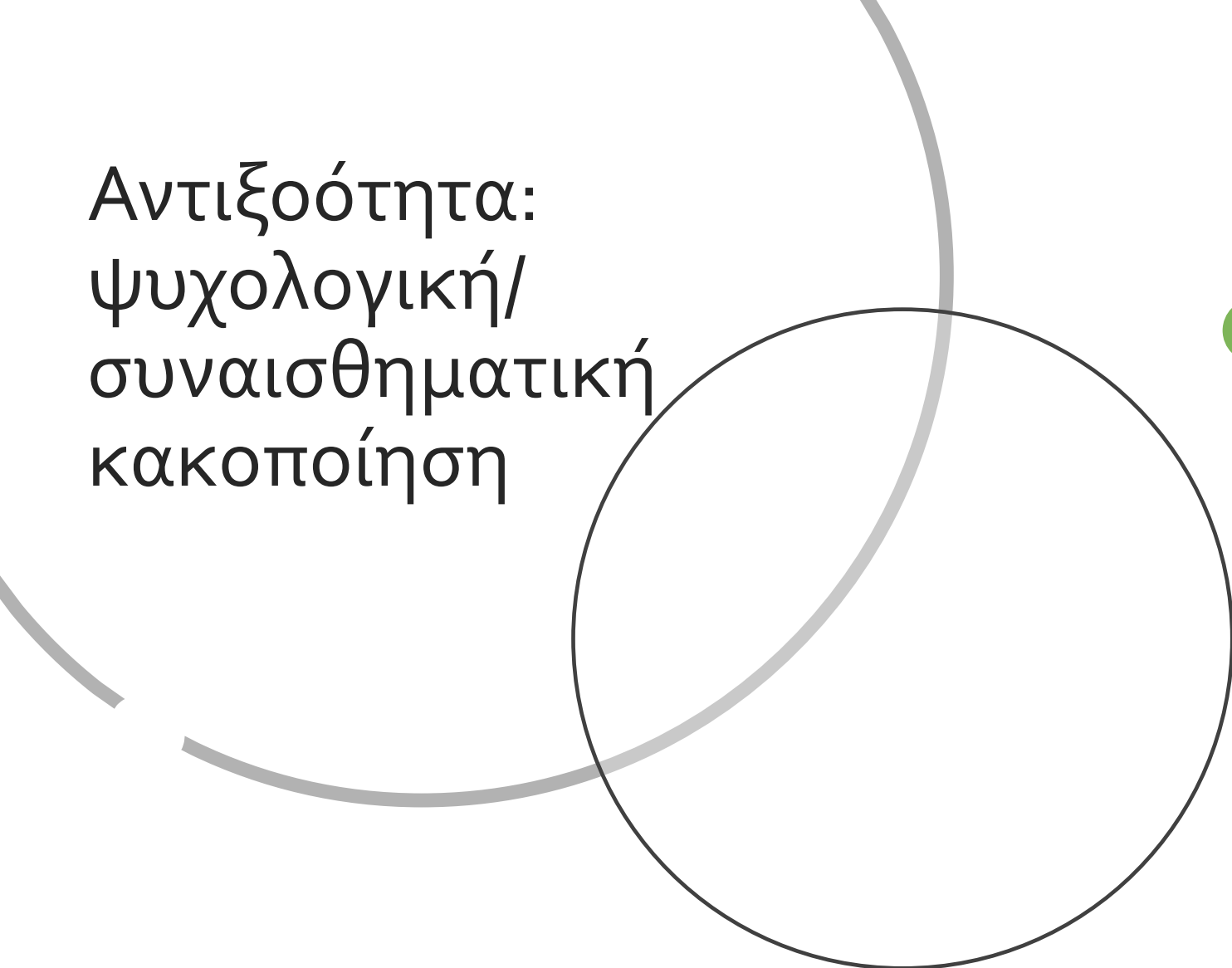
Ο γονιός που κακοποιεί σωματικά

- Γνωστικές διαστρεβλώσεις γονέων που κακοποιούν: απόδοση προθέσεων (θέλει να με εκνευρίσει), ή σταθερά αρνητικά γνωρίσματα (είναι προκλητικός) ή αποτυχία διάκρισης από άλλα άτομα (είναι ανίκανος σαν τον πατέρα του).
 - η γονική κατάθλιψη διαδραματίζει ρόλο στις στρεβλώσεις.
- Γονείς που κακοποιούν έχουν κακοποιηθεί (δεν ισχύει και αντίστροφα).
- Προστατευτικοί παράγοντες: είχαν υποστηρικτική σχέση με το γονιό που δεν τους κακοποιούσε, έχουν υποστηρικτική ενήλική σχέση και λιγότερα στρεσογόνα γεγονότα.
- Διαπροσωπικό περιβάλλον.
 - ένδεια, αναστάτωση, οικογενειακή αποδιοργάνωση, συστέγαση με πολύ κόσμο.
 - Κατάχρηση όταν συντρέχουν και αλκοολισμός, διαζύγιο, συχνές μετακινήσεις, οικογενειακή βία.
- Υπερκείμενο περιβάλλον: κοινωνική βία και πίεση.

Αντιξοότητα: ψυχολογική/ συναισθηματική κακοποίηση

- Ψυχολογικά καταστρεπτικές πράξεις που επικοινωνούν ότι το παιδί είναι ανάξιο και ανεπαρκές, ότι βρίσκεται σε κίνδυνο, ή ότι έχει αξία μόνο στο βαθμό που καλύπτει τις ανάγκες κάποιου άλλου.
 - Απόρριψη, υποβιβασμός, τρομοκράτηση, απομόνωση, έκθεση σε κακές συναναστροφές ή διαφθορά, εκμετάλλευση και έλλειψη συναισθηματικής ανταπόκρισης (αλληλεπίδραση μόνο για λόγους ανάγκης).
- Επιπολασμός και χαρακτηριστικά: 5% των περιπτώσεων κακοποίησης. Υποστηρίζεται ότι η ψυχολογική/συναισθηματική κακοποίηση ενυπάρχει στα άλλα είδη γιατί αυτά ενέχουν ψυχολογική βλάβη.

Αντιξοότητα: ψυχολογική/ συναισθηματική κακοποίηση

- Αν και μπορεί να συνεμφανίζονται η ψυχολογική/ συναισθηματική κακοποίηση έχει συγκεκριμένες και ανεξάρτητες συνέπειες (που μάλιστα όταν είναι σοβαρής μορφής είναι χειρότερες της σωματικής κακοποίησης).
- Δυο πρακτικές ψυχολογικής/συναισθηματικής κακοποίησης.
 - Λεκτική κατάχρηση και κακοποίηση.
 - Μη ψυχολογική διαθεσιμότητα.

ψυχολογική/
συναισθηματική
κακοποίηση:
εξελικτική πορεία

Γνωστική ανάπτυξη

- Γνωστικές καθυστερήσεις (μελέτη σε παιδιά 9-24 μηνών), και στη γλώσσα
- Χαμηλότερες επιδόσεις στο σχολείο και ΔΝ στα παιδιά σχολικής ηλικίας.
- Δυσκολίες στις εκτελεστικές λειτουργίες: συγκράτηση πληροφοριών στη μνήμη, αναστολή παρορμήσεων, διατήρηση προσοχής, ρύθμιση προσοχής.
- Συμπτώματα ΔΕΠ-Υ

ψυχολογική/ συναισθηματική κακοποίηση: εξελικτική πορεία

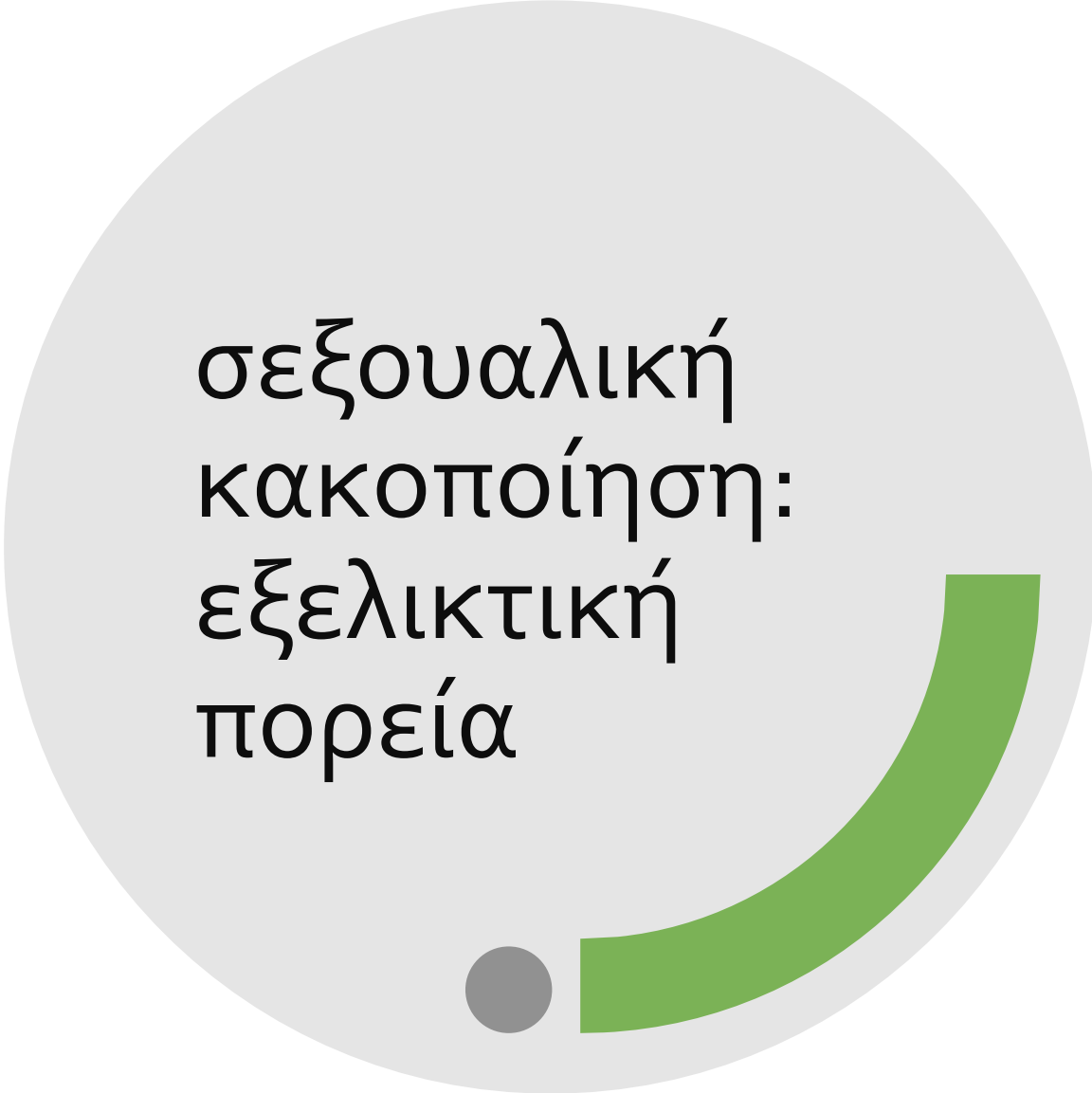
Συναισθηματική ανάπτυξη

- Ενώ όλα τα παιδιά που βίωναν κακοποίηση ήταν ανυπάκουα, είχαν χαμηλό αυτο-έλεγχο, στερούνταν επιμονής και ενθουσιασμού, το ψυχολογικά μη-διαθέσιμο ύφος συνδεόταν με τις πιο καταστρεπτικές εξελικτικές συνέπειες καθόλη τη διάρκεια των πρώτων χρόνων ζωής:
 - μείωση ικανότητας, αύξηση αυτο-καταχρηστικής συμπεριφοράς και ψυχοπαθολογία.
- Άλλες μεταβλητές με τις οποίες συνδέεται: κατάθλιψη, έλλειψη αυτο-σεβασμού, απόγνωση, εξωτερική έδρα ελέγχου, απαισιόδοξη εικόνα ζωής.
- Παιδιά που υφίσταντο γονική κριτική, απόρριψη και τρομοκράτηση, εμφάνιζαν χαμηλό αυτοσεβασμό και υψηλή επιθετικότητα στη σχολική περίοδο.
- Στην εφηβεία συνδέεται με κίνδυνο για διαταραχή συμπεριφοράς, παραβατικότητα, επιθετικότητα, προβλήματα εσωτερίκευσης η χαμηλή αυτοπεποίθηση και μεμαθημένη αβοηθησία.
- Διαπροσωπική ανάπτυξη: φτωχή κοινωνική επάρκεια (εχθρότητα και απόσυρση).

Αντιξοότητα: σεξουαλική κακοποίηση

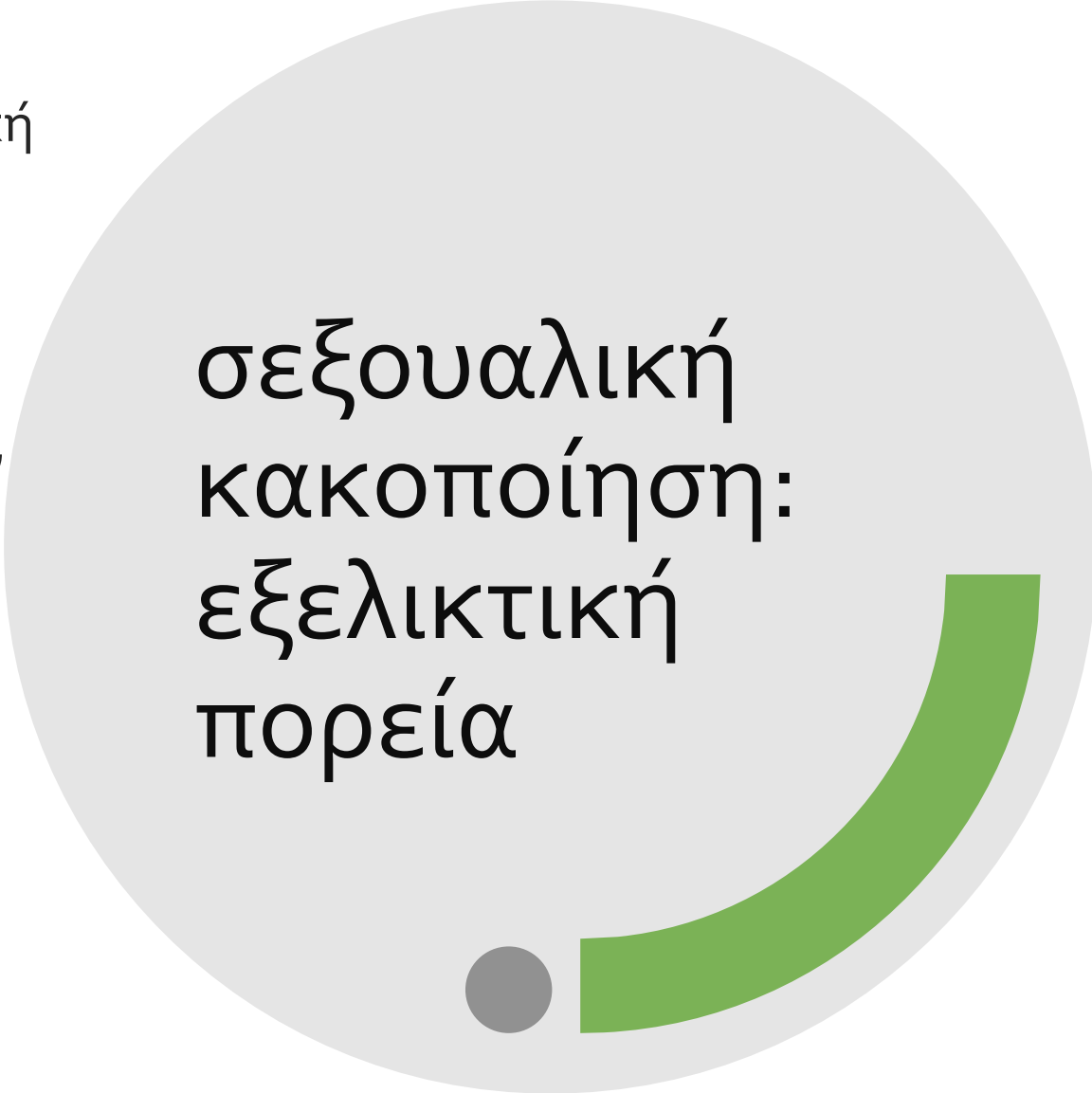
- Αιμομιξία, σεξουαλική επίθεση, χάρδια, έκθεση σε σεξουαλικές πράξεις και συμμετοχή στην πορνογραφία.
 - Με ή χωρίς άμεση σωματική επαφή με το παιδί (διείσδυση).
 - Πλαίσιο: από ξαφνικό και βίαια, έως παραπλανητικό/
 - Μέλος οικογένειας ή ξένος.
- Επιπολασμός και χαρακτηριστικά: 14% (2,3 στα 1000), μεταξύ '76 και '93 αύξηση 300%. Εξισορρόπηση αυτών των αριθμών τα τελευταία χρόνια.
- Σε έρευνα ανεξάρτητη 27% των γυναικών και 16% των ανδρών δηλώνουν θύματα ενός είδους ΣΚ- άρα πιθανή υποτίμηση των καταγεγραμμένων περιπτώσεων.
- Κορίτσια περισσότερο: 2:1 για βρέφη, 3:1 για σχολική ηλικία, 6:1 για εφήβους.

- Γνωστική ανάπτυξη
 - Δεν παρουσιάζουν χαμηλότερη σχολική επίδοση αλλά έχουν φτωχή γενική ακαδημαϊκή επάρκεια
 - (αποφυγή σχολείου, χαμηλό προσανατολισμό σε δουλειές σχολείου).
 - Οι έφηβοι έχουν χαμηλότερη επίδοση και περισσότερες μαθησιακές δυσκολίες.
 - Γνωστικές αποδόσεις που κάνουν μπορεί να επηρεάσουν την ανάπτυξη λόγω των διαστρεβλωμένων επιχειρημάτων που προσφέρονται ως δικαιολογία για την κακοποίηση.
 - Οι αποδόσεις της αδυναμίας, της εξωτερικής έδρας ελέγχου και της αυτό-κατηγορίας προβλέπουν τη σοβαρότητα των συμπτωμάτων.

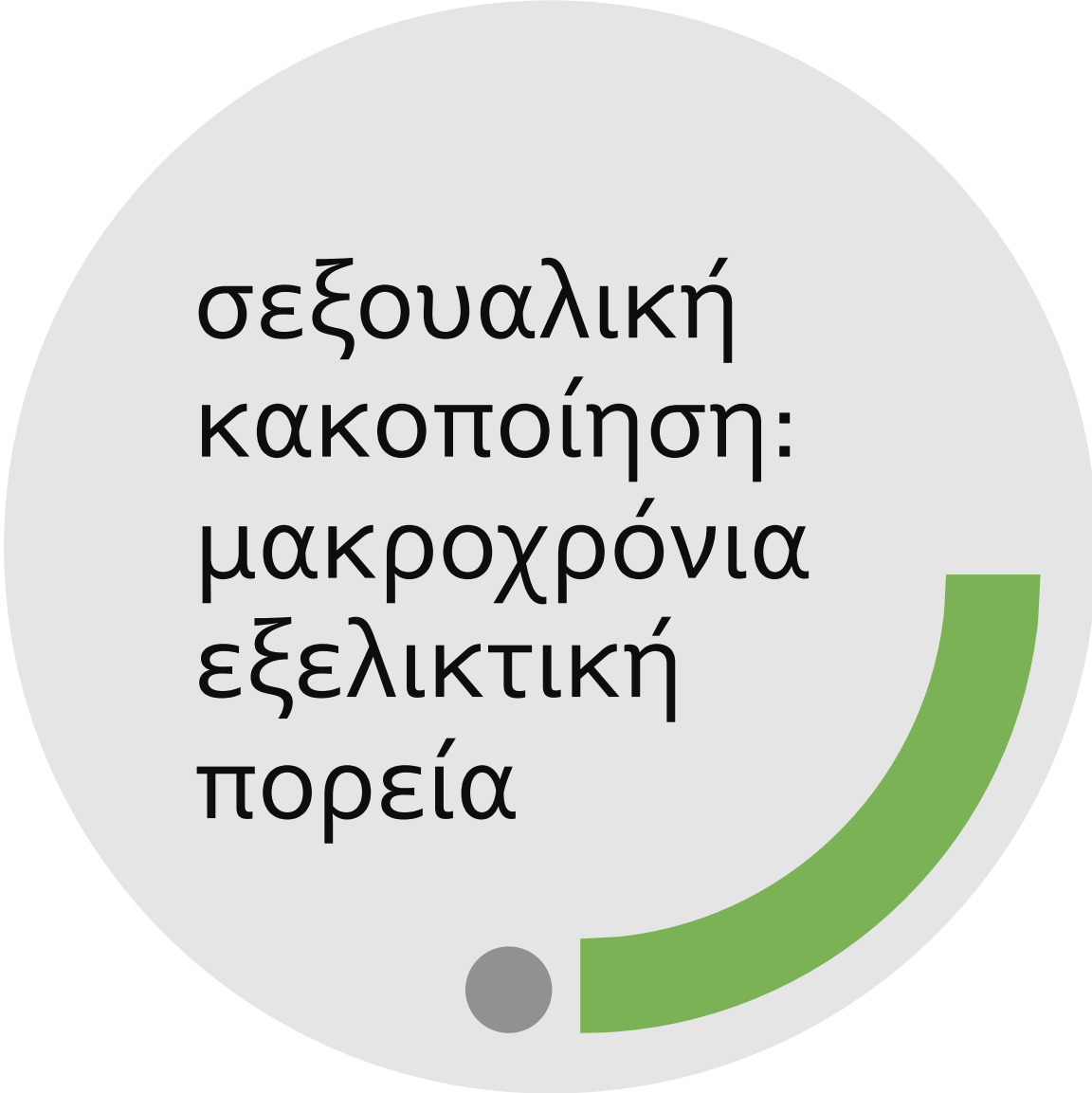
σεξουαλική
κακοποίηση:
εξελικτική
πορεία

- Συναισθηματική ανάπτυξη.
 - 20-52% εκδηλώνει προβλήματα εσωτερίκευσης (φόβο, άγχος, υπερβολική συστολή, χαμηλή αυτοεκτίμηση).
 - Προσχολικά: άγχος και απόσυρση.
 - Μέση παιδική: 28-67% των κοριτσιών πληροί κριτήρια κατάθλιψης.
 - Μισοί από τους καταγγέλλοντες βιώνουν αυτοκτονικό ιδεασμό – απόπειρες και αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές συχνότερες σε σχέση με τα μη κακοποιημένα παιδιά.
 - 50-100% των παιδιών πληρούν κριτήρια μετα-τραυματικού στρες (συμπτώματα όπως ενούρηση, στομαχόπονο, πονοκέφαλο).

σεξουαλική
κακοποίηση:
εξελικτική
πορεία

- Στα μικρότερα παιδιά παλινδρομήσεις είναι συχνές (π.χ. ενούρηση, προσκόλληση, ξεσπάσματα, εφιάλτες).
- Στην εφηβεία σύνδεση με διατροφικές διαταραχές και χρήση ουσιών.
- Το 1/3 των θυμάτων παραμένει μακροπρόθεσμα ασυμπτωματικό.
- Η διαφοροποίηση στην έκβαση σχετίζεται με τα είδη της εμπειρίας, την επαναληψιμότητα.
- Οι παράγοντες που οδηγούν στα περισσότερα συμπτώματα είναι η υψηλή συχνότητα και η μακροχρόνια διάρκεια.
- Λανθάνουσα επίδραση: επίδραση με καθυστέρηση όχι αμέσως μετά το γεγονός.
- Η κατάσταση 10-24% των παιδιών επιδεινώνονται με το χρόνο.

σεξουαλική
κακοποίηση:
μακροχρόνια
εξελικτική
πορεία

σεξουαλική κακοποίηση: ο δράστης

- 82% των τεκμηριωμένων περιστατικών είναι άνδρες.
- Δεν υπάρχει συγκεκριμένος τύπος ατόμου που κακοποιεί σεξουαλικά (π.χ. Μπορεί να συμβαίνει λόγω παιδεραστίας).
- 5 έτη διαφορά δράστη-θύτη κατ' ελάχιστον (βεβαίως υπάρχει έρευνα όπου αυτή η διαφορά παραβιάζεται).
- Ενδοπροσωπικό περιβάλλον: η αντικοινωνική διαταραχή της προσωπικότητας είναι συχνή μεταξύ των δραστών σεξουαλικής κακοποίησης δεν υπάρχει προφίλ (από συνεσταλμένοι και παθητικοί έως αυταρχικοί με ανεπαρκή έλεγχο παρόρμησης).
 - Κατανάλωση αλκοόλ και κακοποίηση τέκνων.
- Νεαροί παραβάτες είναι απομονωμένοι, απόμακροι από οικογένεια, με λίγες φίλες γυναίκες και όχι καλές κοινωνικές δεξιότητες.
- Διαπροσωπικό περιβάλλον: μελέτη παρατήρησης των οικογενειών με αιμομιξία πατέρα –κόρης- αδύναμος γονικός συνασπισμός, άκαμπτο σύστημα οικογενειακών πεποιθήσεων, γονείς μη συναισθηματικά διαθέσιμοι.

Αντιξοότητα: παραμέληση

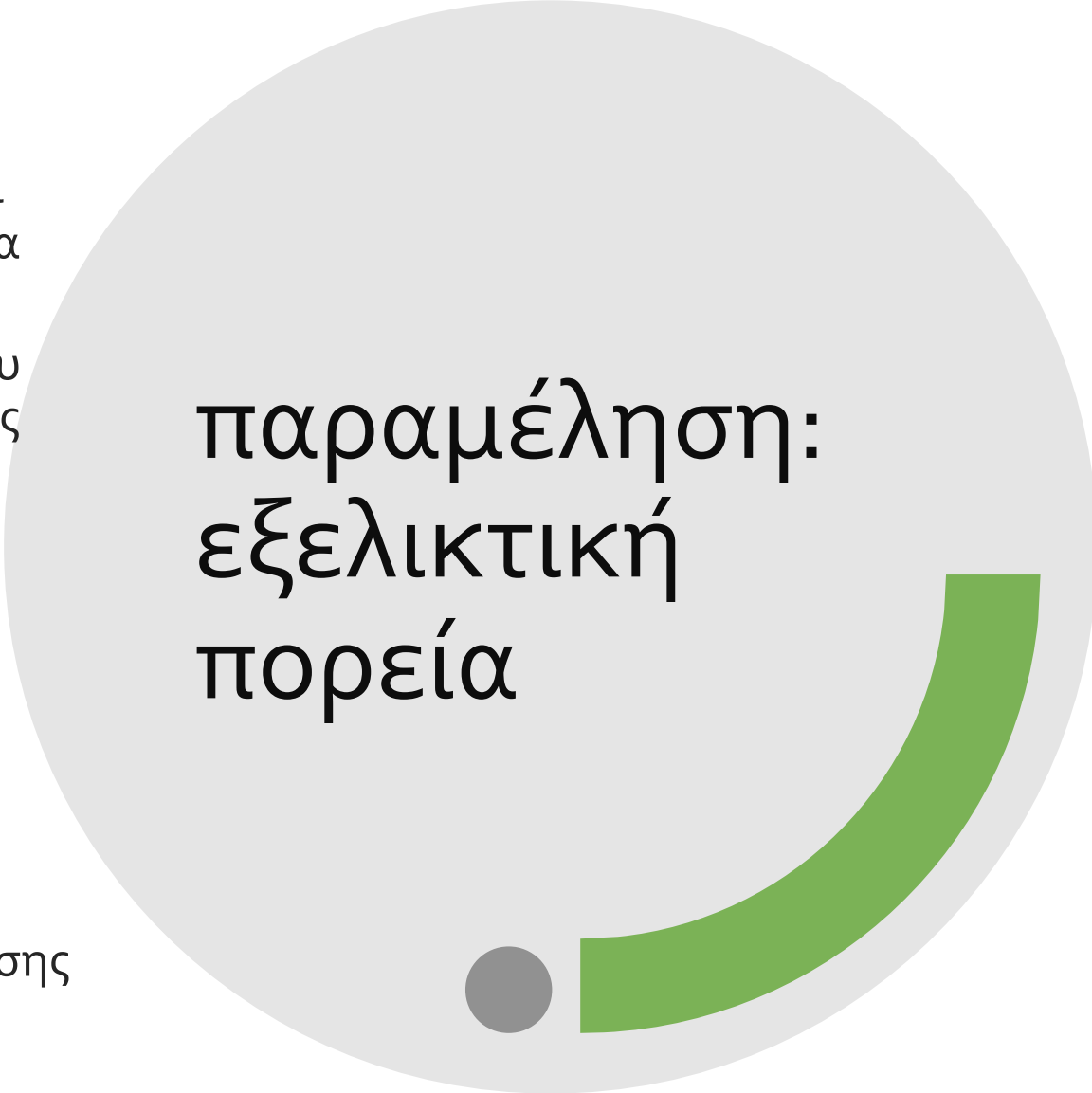
- Ανεπάρκεια στην παροχή φροντίδας όπως η διατροφή, η προστασία, η υγειονομική περίθαλψη, η επίβλεψη και η εκπαίδευση και θέτει σε κίνδυνο την σωματική ή/και την ψυχολογική υγεία του παιδιού (Εθνικό Συμβούλιο Έρευνας, 1993).
- Πράξη παράλειψης (όχι διάπραξης).
- Παραμέληση σε παιδιά κάτω των 2 ετών: αποτυχία της ανάπτυξης, και σημαντική καθυστέρηση στην ανάπτυξη ως αποτέλεσμα ανεπαρκούς θερμιδικής πρόσληψης.
- Επιπολασμός και χαρακτηριστικά: η πιο συχνή μορφή, καθώς συνιστά το 49% στην κακομεταχείριση, 7,6 ανά 1000 παιδιά.
- Πιο συνηθισμένη σε βρεφική και παιδική ηλικία- περιορίζεται αργότερα.

- Γνωστική ανάπτυξη
 - Η γνωστική και γλωσσική ανάπτυξη επηρεάζεται κυρίως – συνάδει με τη γενική εικόνα φτωχών σε ερεθίσματα περιβαλλόντων όπου οι γονείς δε δείχνουν πολύ ενδιαφέρον για τα επιτεύγματα του παιδιού
 - Τα ελλείματα εμμένουν μέχρι την είσοδο στο σχολείο και εμμένουν εντονότερα σε σχέση με κάθε άλλη μορφή κακομεταχείρισης.
 - Τουλάχιστον 2 έτη πίσω σε γλώσσα, ανάγνωση και μαθηματικά – πιθανότητα επανάληψης.

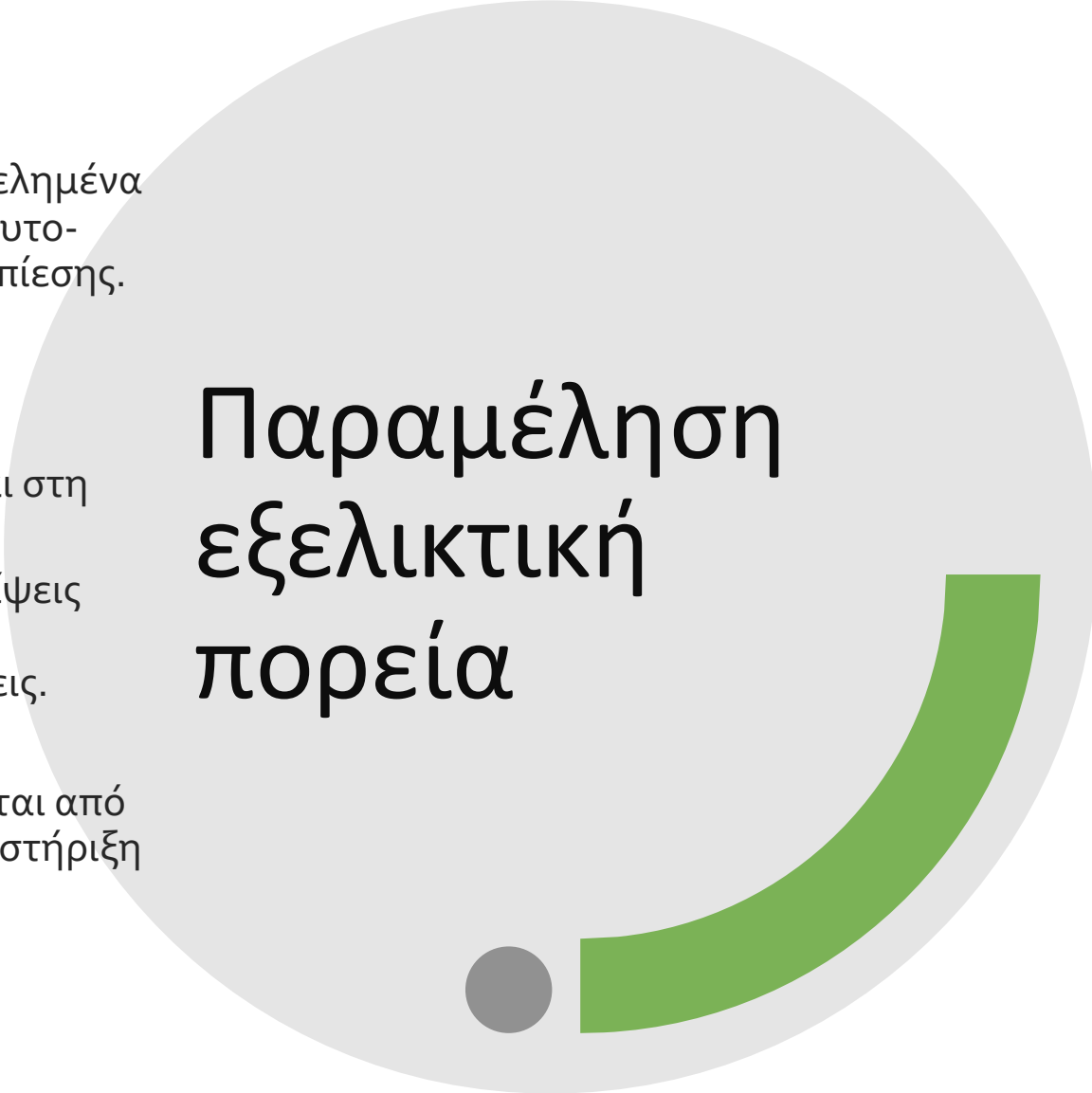
παραμέληση:
εξελικτική
πορεία

- Συναισθηματική ανάπτυξη
 - Συνέπεια είναι η ανασφαλής προσκόλληση και εμφανίζεται στο 90% των παιδιών με αποτυχία στην ανάπτυξη.
 - Τα βρέφη σχετίζονται με μητέρες με τρόπο που εννοεί σαφώς ότι οι μητέρες είναι αναξιόπιστες και μη διαθέσιμες.
 - Δυσκολεύονται με τον αποχωρισμό και τη ρύθμιση συναισθήματος, δυσφορίας και αντιμετώπιση καταστάσεων.
 - Η παθητικότητα διαφοροποιεί αυτά τα παιδιά από αυτά που έχουν κακοποιηθεί σωματικά.
 - Παρατηρείται αυξανόμενος θυμός και αντίσταση κατά τη διάρκεια της νηπιακής.
 - Επομένως το πρότυπο αμφίθυμης προσκόλλησης – αμφίθυμο μείγμα λαχτάρας και (μετά από ματαίωση) θυμού συνδέεται με παραμέληση.

παραμέληση:
εξελικτική
πορεία

- Εξελικτική πορεία: συναισθηματική ανάπτυξη
 - Σε σχέση με παιδιά που υφίστανται κακοποίηση τα παραμελημένα παιδιά στο σχολείο είναι πιο διασπασμένα, έχουν χαμηλό αυτοσεβασμό και είναι λιγότερο ανθεκτικά στην αντιμετώπιση πίεσης.
 - Στη εφηβεία εμφανίζουν προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης (δυσμενείς επιπτώσεις στο μέρος της πρωτοβουλίας).
 - Διαπροσωπική ανάπτυξη: η παθητικότητα επεκτείνεται και στη σχέση με συνομηλίκους κατά την προσχολική ηλικία.
 - Αποφευκτικά, αποσυρμένα, μη διεκδικητικά, με ελλείψεις στις κοινωνικές δεξιότητες, δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν δύσκολες διαπροσωπικές καταστάσεις.
 - Στερούνται επιμονής και ενθουσιασμού.
 - Καταδεικνύουν αρνητικά συναισθήματα και εξαρτώνται από πρόσωπα φροντίδας και από τους δασκάλους για υποστήριξη και φροντίδα.
 - Απομονωμένα και παθητικά με τους συνομηλίκους, αποσύρονται στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και εμπλέκονται λιγότερο στο παιχνίδι.

Παραμέληση εξελικτική πορεία

Ο γονέας που παραμελεί

- Σε ποσοστό 69% γυναίκες, νέες, χωρίς σύντροφο και ζουν σε συνθήκες ένδειας.
- Ενδοπροσωπικό περιβάλλον: υποφέρουν από μεγάλο βαθμό συνολικής δυσφορίας (παρουσία πολλών ψυχιατρικών συμπτωμάτων).
- Οι μητέρες που παραμελούν αντιμετωπίζουν περισσότερη πίεση, αποτυχία, ανικανοποίητες ανάγκες, μοναξιά και έλλειψη ικανοποίησης σε όλες τις πτυχές. Δεν έχουν πολλούς φίλους και δίκτυο στήριξης.
- Γενικό ύφος αποδέσμευσης, απόσυρσης και παθητικότητας προς τα προβλήματα ζωής.

Ο γονέας που παραμελεί

- Πιθανό να έχουν αρνητικές σκέψεις για τις σχέσεις και να τις απορρίπτουν- δε θεωρούν τη γονική συμπεριφορά σημαντική.
- Επίσης πιθανά χαρακτηριστικά: χαμηλή αυτο-αποτελεσματικότητα, ενασχόληση με τον εαυτό τους, κατάθλιψη και εξελικτικά ακατάλληλες προσδοκίες για παιδιά (που παρεμποδίζουν την ευαισθησία στις ενδείξεις συναισθηματικής δυσφορίας του παιδιού).
- Υπερκείμενο περιβάλλον: ένδεια ή η οικονομική δυσπραγία.

Σκληρές εικόνες στο βίντεο που ακολουθεί:

https://www.youtube.com/watch?v=P_IBGS1FQw4

- *ΕΑΠΗ δυσκολίες στη μάθηση, την συμπεριφορά και την ψυχολογία...*

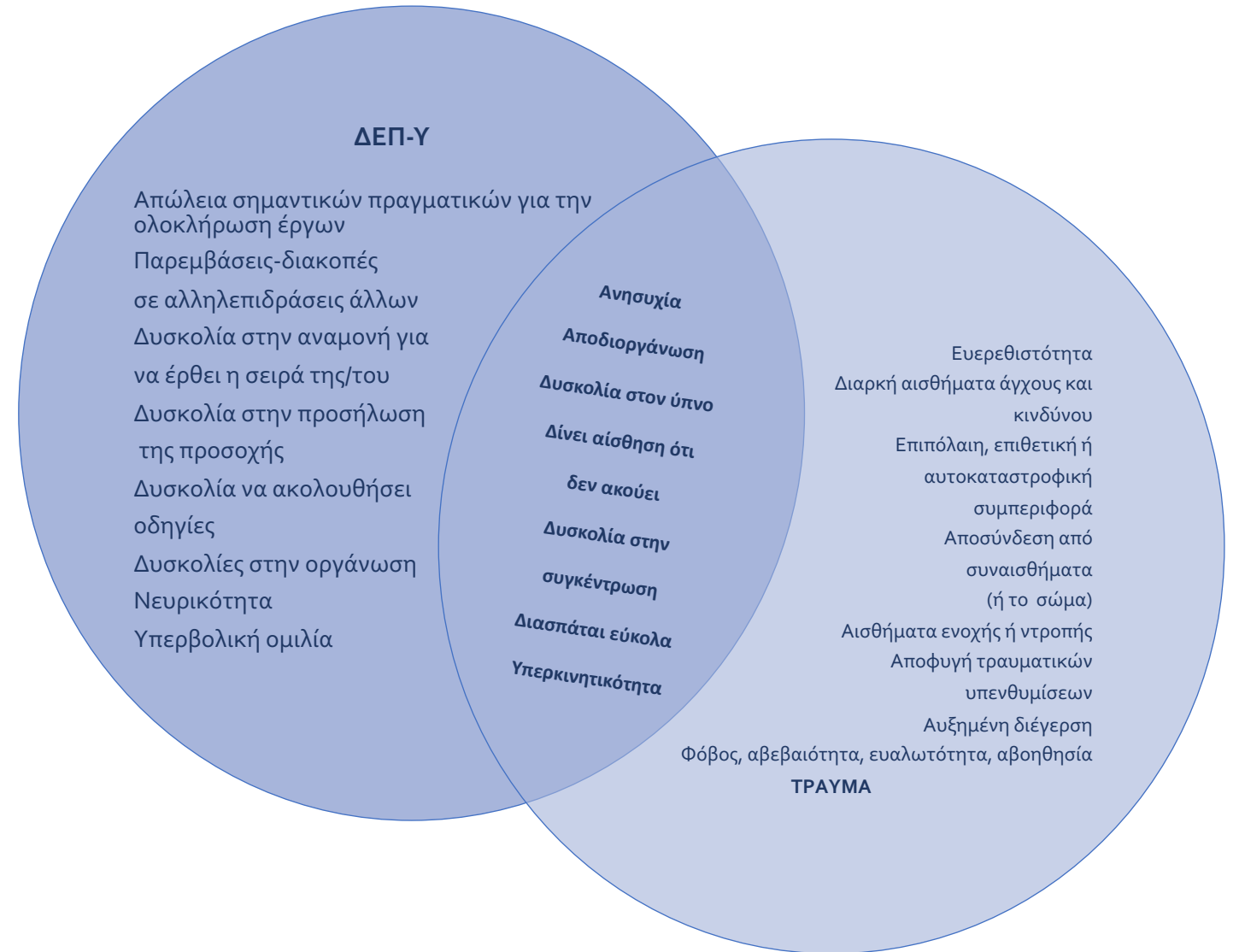
ΔΕΠ-Υ και ΑΕΠΗ

- Η αντιξοότητα στην παιδική ηλικία σχετίζεται με συμπτώματα όπως η υπερκινητικότητα και η αποδιοργάνωση, τα οποία με τη σειρά τους είναι τυπικά χαρακτηριστικά σε παιδιά που έχουν διαγνωστεί με ΔΕΠ-Υ.
- Στην πραγματικότητα, ένας μεγάλος αριθμός παιδιών που έχουν διαγνωστεί με ΔΕΠ-Υ φαίνεται να είχαν αρκετά προβλήματα και αντίξοες εμπειρίες στην παιδική τους ηλικία (βλ. ενδεικτικά Brown et al. 2017).
- Και αντίστροφα σε μια πιλοτική έρευνα στην Ελλάδα φάνηκε ότι παιδιά που διαβιούσαν σε δομές και είχαν στο παρελθόν τους Α.Τ.Ε έπαιρναν σε συντριπτικά υψηλότερα ποσοστά τη διάγνωση για ΔΕΠ-Υ ή αναφέρονταν για περαιτέρω εξέταση σε σχέση με εξισωμένα τους ζεύγη (Τουλουμάκου & Πανταζή, 2019).
- Η έκθεση σε αντιξοότητα οδηγεί σε συμπεριφορές-συμπτώματα που είναι χαρακτηριστικά στη ΔΕΠ-Υ, γεγονός που εγείρει ερωτήματα για την τυχόν εγκυρότητα της διάγνωσης που παίρνουν παιδιά, που, επίσης, έχουν εκτεθεί σε Α.Τ.Ε. (ενδεικτικά Ruiz, 2014).

*** Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπονοείται επουδενί ότι κάθε παιδί που έχει εκτεθεί σε ΑΕΠΗ δεν θα πρέπει να παίρνει τη διάγνωση ΔΕΠ-Υ.**

ΔΕΠ-Υ και ΕΑΠΗ

- Πηγή: National Child Traumatic Stress Network

ΔΕΠ-Υ DSM-5

- Αρκετά συμπτώματα απροσεξίας ή υπερκινητικότητας –παρορμητικότητας ήταν παρόντα πριν από τα 12 έτη
- Αρκετά συμπτώματα απροσεξίας ή υπερκινητικότητας-παρορμητικότητας είναι παρόντα σε δύο ή περισσότερα πλαίσια (π.χ. στο σπίτι, το σχολείο ή τη δουλειά, με φίλους ή συγγενείς, σε άλλες δραστηριότητες)
- Τα συμπτώματα εμποδίζουν ή μειώνουν την ποιότητα της ακαδημαϊκής ή επαγγελματικής λειτουργικότητας

ΔΕΠ-Υ: Τύποι

- **Συνδυασμένος τύπος:** Εάν πληρούνται και τα κριτήρια της απροσεξίας και της υπερκινητικότητας-παρορμητικότητας τους τελευταίους 6 μήνες.
- **Απρόσεκτος τύπος:** Εάν πληρούται το κριτήριο της απροσεξίας και δεν πληρούται το κριτήριο της υπερκινητικότητας-παρορμητικότητας τους τελευταίους 6 μήνες.
- **Υπερκινητικός / παρορμητικός τύπος:** Εάν πληρούται το κριτήριο της υπερκινητικότητας-παρορμητικότητας και δεν πληρούται το κριτήριο της απροσεξίας τους τελευταίους 6 μήνες

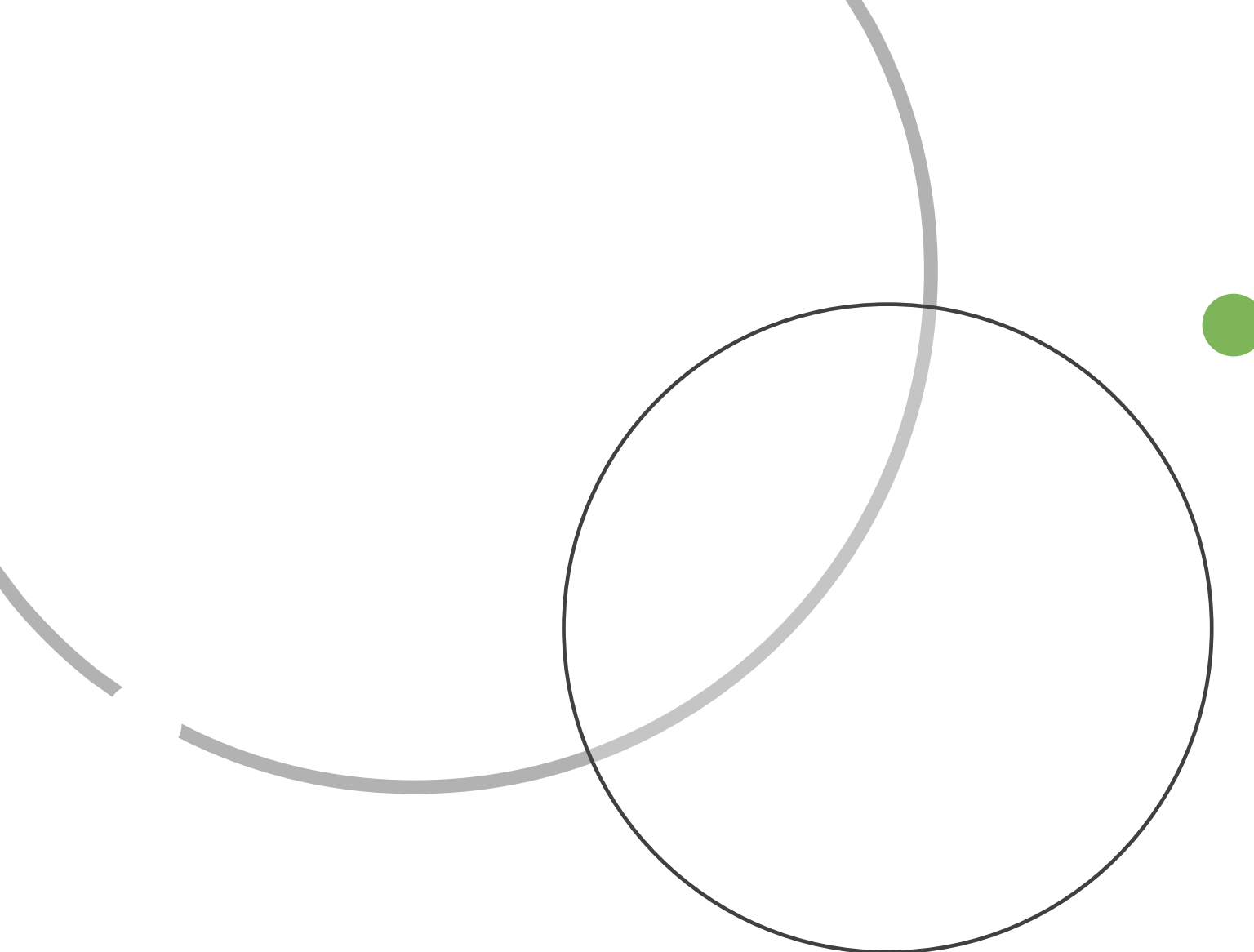
Αιτιολογία ΔΕΠ-Υ: Περιβαλλοντικοί παράγοντες

- **Προγεννητικοί**
 - Κάπνισμα.
 - Χρήση αλκοόλ, ουσιών και φαρμάκων (π.χ. αγχολυτικά).
 - Μητέρα με στρες.
 - Μητέρα με υποθυρεοειδισμό.
- **Περιγεννητικοί**
 - Χαμηλό βάρος γέννησης.
 - Προωρότητα.
 - Μαιευτικές επιπλοκές.
- **Μετά τη γέννηση**
 - Ελλειψη ιωδίου και βιταμινών Β.
 - Δηλητηρίαση με μόλυβδο.
 - Εκθεση σε βιομηχανικές περιοχές.
 - Χρωστικές ουσίες τροφίμων.
 - Εκθεση σε στερητικά, ιδρυματικά περιβάλλοντα.
 - Ιατρικά προβλήματα.
 - Προβλήματα ύπνου.

Αντί επιλόγου

- <https://www.youtube.com/watch?v=W-8jTTIsJ7Q>

a.touloumakou@panteion.gr

Σας ευχαριστώ

- Συμπληρωματικά και εκτός ύλης

Διαζύγιο

- Περίπου 1 στους 2 γάμους οδηγείται σε διαζύγιο.
- Εξελικτική πορεία:
 - Τα παιδιά διαζευγμένων οικογενειών με προβλήματα στο συναίσθημα και την συμπεριφορά είναι διπλάσια από τα παιδιά σε ακέραιες οικογένειες.
 - Προσχολική ηλικία: σημαντικά πιο διαταραγμένα από μεγαλύτερα παιδιά.
 - Σοβαρή δυσφορία, άγχος αποχωρισμού, προσκόλληση, παλινδρόμηση της συμπεριφοράς.
 - 18 μήνες μετά τα παιδιά είναι ακόμη πιο διαταραγμένα, ιδιαίτερα τα αγόρια.
 - 10 χρόνια μετά η εικόνα διαφέρει: τα παιδιά που την εποχή του διαζυγίου διένυαν την προσχολική περίοδο ήταν λιγότερο διαταραγμένα από τα παιδιά που το βίωναν τώρα.
 - Τα παιδιά είχαν ζεστή σχέση με τη μητέρα που είχε την κηδεμονία και ο πατέρας ήταν ψυχολογικά σημαντικός (και σε τυχόν παραμέληση από τον πατέρα η εικόνα ήταν εξιδανικευμένη).

Διαζύγιο

- Εξελικτική πορεία:
 - Σχολική ηλικία: λιγότερα έκδηλα προβλήματα αμέσως μετά σε σχέση με τα παιδιά προσχολικής.
 - Αρνητικές επιπτώσεις σε επίδοση και κοινωνική απόσυρση.
 - Ιδίως στα αγόρια και με τη μορφή επίσης θυμού και επιθετικότητας.
 - Στο πέρασμα του χρόνου οι αντιδράσεις γίνονται δραματικές (διατηρούν ζωντανές οδυνηρές μνήμες από συγκρούσεις).
 - Λαχτάρα για επιστροφή στην εξιδανικευμένη οικογενειακή ζωή.
 - 10 χρόνια μετά περιέγραψαν την εμπειρία ως κεντρική στη ζωή τους και μίλησαν έντονα για την απώλεια του πατέρα (παρά την εγγύτητα των πατέρων).

Διαζύγιο

- Εξελικτική πορεία:
 - Οι ερωτικές σκέψεις ήταν εμποτισμένες με αρνητικές προσδοκίες και φόβο απογοήτευσης.
 - Στα κορίτσια τώρα μεγαλύτερη η επίπτωση: ελευθεριότητα και εφηβική εγκυμοσύνη.
- Εφηβεία: αναστατώνονται αλλά όχι όσο τα μικρότερα παιδιά.
- Βίωμα οδυνηρού αισθήματος προδοσίας, απώλειας και θυμού καθώς και αντικρουόμενων απαιτήσεων για αφοσίωση.
- Ανησυχία για το δικό τους μελλοντικό γάμο και για οικονομικά ζητήματα.
- Είναι σε θέση να κρατούν αποστάσεις από οικογένεια.

Διαζύγιο

- Εξελικτική πορεία:
 - 10 χρόνια μετά το διαζύγιο ασκεί σημαντική επίδραση:
 - Ζωντανές μνήμες συζυγικής διάλυσης.
 - Έντονα συναισθήματα πικρίας και θλίψης και μια αίσθηση αποστέρησης.
 - Γυναίκες: φόβος μην επαναλάβουν την αποτυχία των γονέων.
 - Μακροχρόνιες επιπτώσεις από έρευνα με 8000 παιδιά, από το 1958 και για 23 χρόνια, τα 382 από αυτά έζησαν το διαζύγιο πριν την ηλικία των 16 ετών
 - 20% αύξηση στην γενική ψυχολογική δυσφορία και 39% αύξηση της πιθανότητας εκδήλωσης κλινικών επιπέδων ψυχοπαθολογίας.
 - Οι επιπτώσεις είναι μέτριας σοβαρότητας συνολικά: 82% των γυναικών και 92% των ανδρών είχαν επαρκή λειτουργικότητα.

Διαζύγιο

- Εξελικτική πορεία:
 - Ερευνα σε 1261 παιδιά που παρακολουθήθηκαν ως την ηλικία των 40 ετών:
 - Οι άνδρες με διαζευγμένους γονείς ήταν το πιθανότερο οι ίδιοι διαζευγμένοι, είχαν λιγότερη εκπαίδευση και ήταν λιγότερο ενεργοί στην κοινότητα που ζούσαν.
 - Οι γυναίκες με τις ίδιες εμπειρίες ήταν επίσης πιθανότερο να είναι διαζευγμένες. Κάπνιζαν περισσότερο και ζούσαν λιγότερο.

- Παράγοντες κινδύνου
 - Σύγκρουση μεταξύ γονέων: χρόνια συγκρούσεων οδηγούν στο διαζύγιο και άρα χρόνια έκθεσης των παιδιών σε συγκρούσεις (και βία).
 - Υπάρχουν ενδείξεις ότι δεν είναι το διαζύγιο αλλά οι συγκρούσεις που δημιουργούν το μεγαλύτερο πρόβλημα με τα παιδιά. Πρόβλημα και όταν τα παιδιά καλούνται να πάρουν θέση.
 - Ψυχοπιεστικά γεγονότα και κοινωνικοοικονομική μειονεξία:
 - το διαζύγιο συνοδεύεται από διάφορα ψυχοπιεστικά γεγονότα και αναταραχές αλλαγή σχολείου, μετακόμιση, αποχωρισμός φίλων.
 - Βέβαια όταν ελέγχουμε για τον οικονομικό παράγοντα τα παιδιά από το διαζύγιο είναι πάλι σε δυσμενέστερη θέση από τα παιδιά σε ακέραιες οικογένειες.

- Παράγοντες κινδύνου
 - Γονική δυσφορία και μη διαθεσιμότητα: διαζύγιο ενίοτε βιώνεται ως οδυνηρή αποτυχία από γονείς.
 - Πέρα από τις ψυχοπιεστικές συνθήκες μπορεί να βιώνουν και επιπλέον δυσάρεστες διαπροσωπικές επιπτώσεις αν οι φίλοι ή συγγενείς στραφούν εναντίον τους.
 - Δυσφορία που περιλαμβάνει: κατάθλιψη, άγχος, ευερεθιστότητα, κατάχρηση οινοπνεύματος.
 - Υπάρχουν επιπτώσεις και για την στάση τους απέναντι στα παιδιά: συναισθηματικά μη διαθέσιμες μητέρες, αρνητικές γονικές πρακτικές, απόμακροι πατέρες.

- Προστατευτικοί παράγοντες

Η πλειοψηφία των παιδιών δεν παρουσιάζει σημαντικά επίπεδα ψυχοπαθολογίας (επιδεικνύουν ανθεκτικότητα).

- Ενδοπροσωπικά χαρακτηριστικά: ευφυΐα, εσωτερική έδρα ελέγχου, αυτοπεποίθηση, εύκολη ιδιοσυγκρασία. Αλλά και η μικρή ηλικία:

- Το νεαρό της ηλικίας λειτουργεί προστατευτικά για τα παιδιά (λιγότερες μνήμες με τον καιρό) και μείωση απώλειας και λαχτάρας για επανένωση.
- Τα μεγαλύτερα παιδιά προσαρμόζονται καλύτερα σε κατοπινούς γάμους.
- Οι γονείς με γιούς χωρίζουν λιγότερο (τα αγόρια χρειάζονται το ανδρικό πρότυπο;).
- Αλλά και τις περιπτώσεις διαζυγίων σε οικογένειες με αγόρια, οι σχέσεις μεταξύ του πατέρα που ζει εκτός σπιτιού και των παιδιών είναι καλύτερες σε σχέση με οικογένειες με κορίτσια.

-
- Προστατευτικοί παράγοντες
 - Συνεργασία μεταξύ γονέων: για ανατροφή και για γονικές πρακτικές μπορεί να λειτουργήσει αντισταθμιστικά.
 - Η κοινή επιμέλεια δεν είναι θετική όταν υπάρχει ατμόσφαιρα σύγκρουσης και ανταγωνισμού.
 - Στρατηγικές αντιμετώπισης: τα παιδιά σχολικής ηλικίας που χρησιμοποιούσαν ενεργητικές στρατηγικές αντιμετώπισης (επίλυση προβλημάτων και δημιουργικές πράξεις) είχαν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς και κατάθλιψη.
 - Στρατηγικές όπως η διάσπαση προσοχής και ενασχόληση με άλλες δραστηριότητες δούλεψε καλά (όχι όμως και η αποφυγή και η παθητική απόσυρση).
 - Γονική υποστήριξη: αντισταθμίζει τις επιπτώσεις του στρες. Προϋπόθεση: η ύπαρξη ζεστής και υποστηρικτικής σχέσης προσανατολισμένη στις ανάγκες του παιδιού, ακόμη και με τον έναν γονέα.

- Προστατευτικοί παράγοντες

- Αυστηρές γονικές πρακτικές: οι θετικές πρακτικές απαιτούν και δομή (αυστηρότητα). Καλύτερη προσαρμογή στα παιδιά διαζευγμένων γονέων (ειδικά στην προσχολική περίοδο).
- Κοινωνική υποστήριξη: εκτός οικογένειας με την είσοδο στην εφηβεία (φίλοι και ενήλικες). Πολλοί αναζητούν ανεξαρτησία νωρίτερα. Ωφελούνται από προ-κοινωνικά άτομα- πρόβλημα όταν συνδέονται με αντικοινωνικούς συνομηλίκους.